

De beleving van de transitie naar kringlooplandbouw

Rapport communicatieonderzoek (1-meting)

Bram van der Lelij
Katrien Oomen

Ministerie van Landbouw,
Natuur en Voedselkwaliteit

Weet wat mensen drijft.

GEELENCONSULTANCY
MARKTONDERZOEK VOOR DE AGRI- EN FOODSECTOR

motivation
research and strategy

Inhoudsopgave

Achtergrond	3
Doel- en probleemstelling	4
Management summary	5
Methode en opzet	12
Leeswijzer	14
Resultaten op totaalniveau	15
Resultaten naar sector, regio en leeftijd	50
Resultaten kwalitatieve verdieping	62

In opdracht van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) heeft Motivaction International B.V., in samenwerking met agrarisch onderzoeksbureau Geelen Consultancy, een herhaalonderzoek uitgevoerd naar de beleving van kringlooplandbouw bij agrarisch ondernemers.

Situatieschets

Het kabinet zet in op een transitie naar kringlooplandbouw. Onder kringlooplandbouw verstaat het ministerie van LNV een omschakeling van voortdurende verlaging van de kostprijs van producten naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen en een zorgvuldig beheer van bodem, water en natuur.

In april en mei 2019 heeft Motivaction in opdracht van LNV een 0-meting gedaan naar de beleving van deze transitie bij agrarisch ondernemers. Daarin werd aandacht besteed aan de houding tegenover kringlooplandbouw, ervaring met de toepassing ervan en de bekendheid van de LNV-visie 'Waardevol en verbonden' van minister Schouten van 8 september 2018. Deze visie geeft richting voor de ontwikkeling die de Nederlandse landbouw moet inslaan om in 2030 'koploper in kringlooplandbouw' te kunnen zijn.

Aanleiding

Sinds de 0-meting hebben zich veel ontwikkelingen voorgedaan in de landbouwsector. Zo heeft de minister haar realisatieplan van de visie gepresenteerd: 'Op weg met nieuw perspectief'. Daarin beschrijft zij hoe de beweging naar kringlooplandbouw in gang is gezet. Tevens vonden de stikstofcrisis en de boerenprotesten plaats, en ontstond de coronacrisis. LNV heeft behoefte aan een nieuwe meting, mede om te achterhalen wat de invloed is van de recente ontwikkelingen in de beleving van de transitie naar kringlooplandbouw.

Doel- en probleemstelling

De doelstelling van het communicatieonderzoek luidt als volgt:

LNV inzicht geven in hoe agrarisch ondernemers (de transitie naar) kringlooplandbouw beleven en welke ontwikkelingen zich hierin hebben voorgedaan.

We onderscheiden de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe staan agrarisch ondernemers tegenover (de transitie naar) kringlooplandbouw?
- Wat hebben de ondernemers nodig bij het maken van de omslag en van wie verwachten zij daaraan een bijdrage?
- Hoe heeft de beleving van kringlooplandbouw zich ontwikkeld in het afgelopen jaar en welke ontwikkelingen hebben daarbij mogelijk een rol gespeeld?
- In hoeverre verschillen ondernemers uit diverse sectoren in hun beleving van (de transitie naar) kringlooplandbouw?

Om de benodigde inzichten te verkrijgen heeft Motivaction een online kwantitatief onderzoek gedaan onder 1.620 (mede)eigenaren van een agrarisch bedrijf in Nederland. Aanvullend heeft Motivaction een kwalitatief onderzoek uitgevoerd in de vorm van 18 telefonische interviews.

De resultaten van de 1-meting kunnen door LNV gebruikt worden voor communicatie met doelgroepen en meer specifiek de ontwikkeling van een campagne om ondernemers te ondersteunen bij het maken van de omslag naar kringlooplandbouw.

In opdracht van LNV heeft Motivaction, in samenwerking met Geelen Consultancy, in 2020 een 1-meting gedaan naar de houding van agrarisch ondernemers tegenover kringlooplandbouw en hun (informatie)behoeften bij het maken van de transitie naar deze vorm van bedrijfsvoering. In 2019 werd hiervoor een 0-meting gedaan. De resultaten uit deze 1-meting zijn gebaseerd op een steekproef van 1.620 ondernemers uit de volgende sectoren: varkenshouderij, pluimveehouderij, melkveehouderij, rundveehouderij, geiten- en schapenhouderij, glastuinbouw, vollegrondstuinbouw en akkerbouw.

Agrarisch ondernemers beoordelen de huidige manier van voedsel produceren vaker als toekomstbestendig dan in 2019

- Acht op de tien (79%) agrarisch ondernemers vinden de manier waarop we in Nederland voedsel produceren toekomstbestendig. Dit aandeel is iets toegenomen ten opzichte van 2019, toen dit bijna driekwart (73%) was.
- Dat geldt ook voor de eigen voedselproductie: bijna negen op de tien (88%) zien die als toekomstbestendig tegenover circa acht op de tien (82%) in 2019.
- Veel ondernemers geven als toelichting dat zij de eigen manier van produceren als toekomstbestendig zien, omdat ze al veel (elementen van) kringlooplandbouw toepassen, of omdat ze economisch toekomstbestendig zijn.

De bekendheid met kringlooplandbouw is in 2020 iets hoger dan in 2019

- Bijna negen op de tien (87%) agrarisch ondernemers zijn bekend met kringlooplandbouw. Ruim een derde (36%) geeft aan hier goed bekend mee te zijn. Dat is iets meer dan in 2019, toen nog drie op de tien dit aangaven.
- De bekendste principes die LNV als richtinggevend ziet voor het toekomstige beleid van kringlooplandbouw zijn niet veranderd: dit blijven het terugdringen van emissies en bijdragen aan het sluiten van kringlopen.
- Met name principes die te maken hebben met biodiversiteit en milieu (zoals het sluiten van kringlopen en de klimaatopgave voor landbouw en landgebruik) zijn iets bekender geworden. Principes die te maken hebben met maatschappelijke aspecten (zoals vergroten van maatschappelijke erkenning van de waarde van voedsel en bevorderen aantrekkelijkheid platteland) zijn in bekendheid afgenomen.

Agrarisch ondernemers zijn negatiever geworden over kringlooplandbouw dan in 2019

- Over diverse voorgelegde aspecten van de omslag naar kringlooplandbouw zijn de ondernemers negatiever geworden: *economische levensvatbaarheid* (20% vs. 29% in 2019), *praktische realiseerbaarheid* (29% vs. 36%) en *betere exportkansen* (10% vs. 15%).
- Ook zien zij de omslag minder vaak als *onvermijdelijk* (25% vs. 33%), vinden zij vaker dat het *alleen maar geld kost* (51% vs. 37%) en willen zij er minder vaak *prioriteit* aan geven in hun bedrijf (28% vs. 34%).
- Het aandeel dat kringlooplandbouw zelf al zegt toe te passen is gelijk gebleven: zeven op de tien (70%) gedeeltelijk en 16% volledig.
- Vier op de tien zeggen zelf de afgelopen 12 maanden negatiever te zijn geworden over een (verdere) omslag naar kringlooplandbouw in hun bedrijf. Zij verwijzen daarbij vaak naar onvrede en onzekerheid over beleid, het idee dat het ministerie van LNV te weinig voeling heeft voor wat er speelt in de sector en onzekerheid over hun eigen financiële situatie.

Waardering en werkplezier blijven grootste kansen voor omslag naar kringlooplandbouw, financiële aspecten en regeldruk grootste bedreigingen

- De helft (52%) van de ondernemers ziet overwegend nadelen van kringlooplandbouw, ruim een derde (36%) overwegend voordelen. In 2019 zagen vier op de tien ondernemers overwegend nadelen.
- Ondernemers die overwegend nadelen zien, noemen net als in 2019 vooral *hogere kosten* (73%), *minder inkomen* (64%) en slechte internationale *concurrentiepositie* (63%). Ondernemers die vooral voordelen zien, wijzen evenals in 2019 op meer *waardering* voor hun beroep bij de consument (54%) en meer *werkplezier* (53%).
- Driekwart van alle ondernemers (75%) ziet net als in 2019 de steeds *veranderende regelgeving* als belangrijkste belemmering voor de (verdere) omslag naar kringlooplandbouw. Zij hebben vaak behoefte aan *minder regeldruk* (56%), de *vrijheid* om zelf te bepalen hoe doelen gerealiseerd worden (54%) en *duidelijkheid* vanuit het ministerie van LNV over de doelen van de omslag (43%).
- Ook belemmerend vinden ondernemers nog steeds financiële aspecten, zoals de geringe bereidheid van consumenten (67%) en directe afnemers (59%) om een *eerlijke prijs* te betalen. Om ondanks deze financiële onzekerheden toch over te kunnen gaan op kringlooplandbouw hebben ondernemers (iets meer dan in 2019) behoefte aan een *eerlijke prijsgarantie* (63% vs. 58%).

Grotere rol voor de consument bij omslag naar kringlooplandbouw, minder behoefte aan hulp van de Rijksoverheid

- In de omslag naar kringlooplandbouw willen ondernemers in 2020 het vaakst geholpen worden door *consumenten* die een eerlijke prijs betalen (46%). De rol van de consument is daarmee groter dan in 2019 (40%).
- Daarnaast willen ondernemers graag geholpen worden door *onafhankelijke adviseurs* (36%) en agrarische *belangenorganisaties* (35%). Die laatste werd in 2019 nog iets vaker genoemd (40%). Verder hebben ondernemers in 2020 minder behoefte aan hulp van de *Rijksoverheid* (26% vs. 33%).

Twee derde vindt dat het goed gaat met de natuur in Nederland, de helft is eventueel wel bereid extra maatregelen te nemen om natuur te beschermen

- Twee derde van de ondernemers (65%) denkt dat het goed gesteld is met de natuur in Nederland. Vier op de tien (41%) vinden het niet nodig dat er extra maatregelen genomen worden om de natuur te beschermen.
- Zes op de tien (59%) vinden het niet nodig dat agrarisch ondernemers extra maatregelen nemen om natuur te beschermen. De helft (51%) is hier zelf wel (eventueel) toe bereid, drie op de tien (28%) zeggen al het maximale gedaan te hebben en twee op de tien (18%) vindt het niet nodig.

De coronacrisis heeft impact op de omzet in de sector, maar ondernemers zijn verdeeld over het effect op de omslag naar kringlooplandbouw

- De coronacrisis heeft veel impact gehad op de omzet van agrarisch ondernemers: een meerderheid (61%) verwacht dit jaar een omzetsdaling.
- Iets minder dan één op de vijf boeren (17%) geeft aan dat de coronacrisis hen aan het denken heeft gezet over hun bedrijfsvoering. De helft (52%) zegt echter van niet.
- Over het effect van de crisis zijn zij verdeeld. Een kwart (24%) vindt omschakelen naar kringlooplandbouw daardoor moeilijker en minder noodzakelijk (23%). Een derde (32%) vindt dit juist niet: de omschakeling is voor hen niet moeilijker of minder noodzakelijk geworden door de crisis.

Akkerbouwers en melkveehouders zijn meest negatief, geiten- en schapenhouders en glastuinbouwers meest positief over omslag naar kringlooplandbouw

- *Akkerbouwers en melkveehouders* zijn het meest negatief over de omslag naar kringlooplandbouw. Akkerbouwers zien deze omslag minder vaak als economisch levensvatbaar of praktisch realiseerbaar. Als belemmeringen noemen zij vaker de geringe bereidheid van consumenten en directe afnemers om een eerlijke prijs te betalen, en onvoldoende aanbod van middelen om effectief duurzaam te kunnen ondernemen. Zij zijn de afgelopen 12 maanden vaker (veel) negatiever geworden over kringlooplandbouw. Ook melkveehouders zien vaker financiële nadelen. Zij vinden de omslag minder vaak economisch levensvatbaar en zijn vaker bang dat het hen veel geld zal kosten. Zij hebben dan ook vaker behoefte aan eerlijke prijsgaranties. Verder hebben melkveehouders meer dan gemiddeld behoefte aan duidelijkheid over de doelen van LNV en aan vrijheid om zelf in te vullen hoe zij die doelen realiseren. De coronacrisis heeft in deze sector meer financiële impact dan gemiddeld en maakt de omslag voor deze sector minder noodzakelijk.
- *Varkenshouders en pluimveehouders* zijn ook iets negatiever dan gemiddeld. Zij vrezen vaker een slechtere concurrentiepositie op de wereldmarkt. Varkenshouders hebben bovengemiddelde behoefte aan financieringsmogelijkheden en hulp van banken; de coronacrisis heeft in deze sector ook vaker financiële impact gehad. Pluimveehouders willen vaker meer waardering voor hun sector om de omslag te kunnen maken.
- *Geiten- en schapenhouders en glastuinbouwers* zijn het meest positief over de omslag naar kringlooplandbouw. Zij zijn ook minder geraakt door de coronacrisis. Geiten- en schapenhouders zien de huidige manier van voedsel produceren vaker als niet-toekomstbestendig en vinden vaker dat het slecht gaat met de natuur in Nederland. Zij vinden kringlooplandbouw vaker economisch levensvatbaar en praktisch realiseerbaar en natuurbeschermende maatregelen belangrijker. Glastuinbouwers vinden de eigen manier van voedsel produceren minder toekomstbestendig en vinden kringlooplandbouw vaker economisch levensvatbaar en praktisch realiseerbaar. Als belemmering noemen zij wel vaker onvoldoende beschikbare middelen om te verduurzamen.
- *Rundvleesveehouders en vollegrondstuinbouwers* zijn ook iets positiever dan gemiddeld over kringlooplandbouw. Zij zien de huidige voedselproductie minder als toekomstbestendig en vinden vaker dat kringlooplandbouw hun bedrijfsvoering verduurzaamt. Zij vinden ook vaker dat ondernemers natuurbeschermende maatregelen moeten nemen. Rundvleesveehouders vinden kringlooplandbouw vaker economisch levensvatbaar en praktisch realiseerbaar, en passen het al vaker toe. Wel heeft de coronacrisis meer financiële impact op deze sector, en de onzekerheid daarvan vormt vaker een belemmering om de verdere omslag te maken. Vollegrondstuinbouwers zijn vaker bereid zelf natuurbeschermende maatregelen te nemen.

Oudere ondernemers positiever over kringlooplandbouw, jonge ondernemers kijken vooral naar de financiële voor- en nadelen

- Oudere agrarisch ondernemers (65 jaar en ouder) zijn positiever over kringlooplandbouw. Zij vinden vaker dat de huidige manier van voedsel produceren in Nederland niet toekomstbestendig is en denken dat kringlooplandbouw hun bedrijf duurzamer maakt. Zij maken zich minder zorgen over financiële aspecten van kringlooplandbouw en denken vaker dat het hen helpt meer plezier uit hun werk te halen. Zij hechten meer belang aan natuurbeschermende maatregelen, ook door agrarisch ondernemers en zijn daar vaker zelf toe bereid.
- Jongere agrarisch ondernemers (18 t/m 34 jaar, en in iets mindere mate 35 t/m 44 jaar) zijn iets kritischer over kringlooplandbouw. Zij denken minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf verduurzaamt. Zij hebben meer oog voor de financiële aspecten van kringlooplandbouw. Zo maken ze zich meer zorgen over de kosten en hun concurrentiepositie. Anderzijds zien zij in kringlooplandbouw ook vaker kansen om nieuwe markten aan te boren of juist een betere concurrentiepositie te verkrijgen op de Nederlandse markt. Onvoldoende financiële middelen vormen voor jonge ondernemers echter wel vaker een belemmering om de omslag te maken. Ook onzekerheid door de coronacrisis is voor hen vaker een belemmering. Jonge ondernemers staan iets vaker open voor hulp van de Rijksoverheid. Jonge ondernemers hechten minder belang aan natuurbeschermende maatregelen.

Ondernemers in West-Nederland zijn positiever over kringlooplandbouw

- Agrarisch ondernemers uit West-Nederland zijn vaker positief over kringlooplandbouw. Zij denken vaker dat kringlooplandbouw economisch levensvatbaar of praktisch realiseerbaar is. Zij denken ook vaker dat het niet goed gaat met de natuur in Nederland en vinden het vaker belangrijk dat hier maatregelen voor genomen worden, ook door agrarisch ondernemers.
- Ondernemers uit Zuid-Nederland zien de huidige (eigen) wijze van voedselproductie minder vaak als toekomstbestendig. Zij willen iets vaker koploper worden in kringlooplandbouw. Als belemmering noemen zij vaker de geringe bereidheid bij directe afnemers om een eerlijke prijs te betalen. Zij hebben bij de (verdere) omslag dan ook meer behoefte aan hulp van consumenten die een eerlijke prijs betalen.
- Ondernemers uit Noord-Nederland vinden de wijze van voedsel produceren in Nederland vaker toekomstbestendig. Het stikstofbeleid vormt voor hen vaker een belemmering om over te gaan op kringlooplandbouw. Ook hebben zij meer behoefte aan minder regeldruk.
- Ondernemers uit Oost-Nederland noemen ook het stikstofbeleid vaker als belemmering voor een verdere omslag naar kringlooplandbouw. Daarnaast hebben zij meer behoefte aan duidelijkheid over de doelen van kringlooplandbouw en wanneer die bereikt moeten zijn.

Managementsummary

Aanvullend op het kwantitatieve onderzoek zijn verdiepende telefonische interviews uitgevoerd onder 18 agrarisch ondernemers. Voor de interviews werd een groep respondenten geselecteerd die niet uitgesproken positief of negatief staan tegenover kringlooplandbouw, maar wel aangeven dat zij de afgelopen 12 maanden negatiever zijn geworden. Allen geven aan kringlooplandbouw zelf al gedeeltelijk toe te passen en draaien een omzet van minimaal 100.000 per jaar. De belangrijkste resultaten uit deze 18 interviews worden hieronder besproken.

Geïnterviewde ondernemers zijn intrinsiek gemotiveerd om kringlooplandbouw toe te passen

De geïnterviewde ondernemers geven aan dat zij verschillende voordelen zien van kringlooplandbouw, die hen motiveren om dit in hun bedrijfsvoering door te voeren. Zij zien kringlooplandbouw als efficiënt, beter voor de bodem waarop zij werken, toekomstbestendig en beter voor de regionale economie dan intensieve landbouw. Bovendien geven zij aan dat zij trots zijn op de aspecten van kringlooplandbouw die zij in hun huidige bedrijf reeds toepassen.

Het volledige landbouwsysteem is geënt op intensivering: de omslag naar kringlooplandbouw is binnen dit systeem lastig te realiseren

Geïnterviewde ondernemers geven aan dat het huidige landbouwsysteem sterk geënt is op intensieve landbouw: een zo hoog mogelijk productie tegen een zo laag mogelijke prijs. Dit komt overal in de keten terug, zoals in de lage prijsstellingen van hun producten bij afnemers en consumenten, en bij financiële instellingen die alleen naar opbrengst per hectare kijken. Daarnaast zijn landbouwcoöperaties ook ingesteld op intensieve landbouw. Binnen dit systeem is het lastig om over te gaan op een systeem als kringlooplandbouw, wat om een andere bedrijfsvoering, prijsstellingen en producten vraagt en meer/betere landbouwgrond.

De implementatie van kringlooplandbouw vraagt om heldere kaders vanuit LNV, het ontbreken hiervan belemmert vertrouwen in de overheid als partner bij de omslag

Geïnterviewde ondernemers hebben behoefte aan duidelijkheid vanuit het ministerie over welke doelen (op zowel lange als korte termijn) behaald moeten worden en hoe. Kringlooplandbouw is volgens hen een ruim begrip en niet altijd is duidelijk wat de visie van LNV hierin is. Momenteel ervaren zij vooral regels en verplichtingen op operationeel niveau, zonder dat duidelijk is hoe en aan welke doelen dit moet bijdragen. Deze regelgeving wordt daardoor als onlogisch of contraproductief gezien. Dat leidt tot frictie tussen het beleid en de motivatie om dat uit te voeren. Bovendien leidt dit tot weinig vertrouwen in de deskundigheid van de overheid, die daardoor niet als betrouwbare partner wordt gezien om de omslag mee te realiseren.

Managementsummary

Behoeftte aan hulp van de overheid is vooral impliciet, in de vorm van oog voor expertise in de sector en aandacht voor wat in de sector reeds goed gaat

Hoewel geïnterviewde ondernemers aangeven dat zij de overheid niet als directe partner zien bij de omslag naar kringlooplandbouw, noemen zij wel een aantal punten waarop de overheid kan helpen. Zo noemen zij regelmatig dat het fijn zou zijn als de overheid meer vertrouwt op de expertise die in de sector aanwezig is, en ondernemers meer vrijheid biedt om hun zelf in te laten vullen hoe doelen behaald kunnen worden. Ook geeft men aan dat er reeds veel gedaan wordt aan kringlooplandbouw, maar men heeft het idee dat daar bij de overheid weinig oog voor is.

Methode

Het onderzoek is uitgevoerd door middel van een online vragenlijst onder (mede)eigenaren van een agrarisch bedrijf in Nederland. De respondenten zijn geworven door het versturen van 32.808 e-mails aan agrarische bedrijven. De emailadressen zijn beschikbaar gesteld door Geelen Consultancy en betreffen o.a. lezers van vakbladen.

Doelgroep en gerealiseerde steekproef

In totaal hebben 1.769 respondenten de vragenlijst ingevuld. Daarvan vielen $n=1.620$ in de doelgroep van het onderzoek. De doelgroep waarover we uitspraken doen bestaat uit 51.505 agrarische bedrijven. De totale steekproef (1.620) is als volgt verdeeld over sectoren: Varkenshouderij ($n=205$), Pluimveehouderij ($n=161$), Melkveehouderij ($n=516$), Rundveehouderij ($n=165$), Geiten- en schapenhouderij ($n=135$), Glastuinbouw ($n=118$), Vollegrondstuinbouw ($n=93$), Akkerbouw ($n=589$), Combinaties gewas-veeteelt ($n=289$). Ondernemers kunnen in meerdere sectoren actief zijn.

Opzet en vragenlijst

Het onderzoek is online uitgevoerd, tussen 22 mei en 5 juni 2020. De vragenlijst bestaat uit circa 30 vragen en is opgesteld door Motivaction in samenwerking met LNV en Geelen Consultancy. De vragenlijst betreft voor een deel vragen over de kennis van agrarisch ondernemers over (de LNV-visie op) kringlooplandbouw en hun behoeften op het gebied van informatie en middelen. Daarnaast gaan we in de vragenlijst in op de beleving van kringlooplandbouw: zijn ondernemers er mee bezig, wat vinden ze ervan, welke voordelen en nadelen zien ze? Ten opzichte van de 0-meting is de vragenlijst zoveel mogelijk gelijk gehouden. Een aantal vragen zijn geschrapt, waarvoor in de plaats vragen zijn gesteld over recente ontwikkelingen zoals de stikstofcrisis en de coronacrisis.

Representativiteit

De *totale* resultaten zijn representatief voor de verdeling naar sector: alle sectoren zijn proportioneel vertegenwoordigd. Hiertoe zijn de resultaten gewogen voor sector op basis van CBS-gegevens. Om de indeling in sectoren beter aan te laten sluiten op de CBS-gegevens is voor de weging een iets andere indeling gehanteerd dan de in dit rapport onderscheiden negen sectoren. De resultaten *binnen* elke sector, regio en leeftijdscategorie zijn niet gewogen. We weten dus niet in hoeverre de resultaten een representatief beeld geven van elke afzonderlijke sector, regio of leeftijdsgroep. Het is verstandig om de resultaten daarom als indicatief te zien en er niet zonder meer vanuit te gaan dat ze een exact beeld geven van agrarisch ondernemers in Nederland.

Methode en opzet (vervolg)

Kwalitatieve verdieping

Aanvullend op het kwantitatieve onderzoek is dit keer een kwalitatief onderzoek uitgevoerd in de vorm van 18 telefonische interviews.

Uit het kwantitatieve gedeelte kwam naar voren dat vier op de tien agrarisch ondernemers de afgelopen 12 maanden negatiever zijn geworden over kringlooplandbouw. Opvallend is dat een deel van hen echter niet uitgesproken negatief is over de belangrijkste kenmerken van kringlooplandbouw, zoals economische levensvatbaarheid en praktische realiseerbaarheid. In overleg met LNV is afgestemd om in de kwalitatieve verdieping te onderzoeken waarom deze brede middengroep het afgelopen jaar minder positief is geworden over kringlooplandbouw en hoe LNV hen kan helpen om de (verdere) omslag toch te vergemakkelijken.

In het kwantitatieve gedeelte konden respondenten aangeven dat zij benaderbaar waren voor eventueel telefonisch vervolgonderzoek. Een groot aantal deelnemers was daartoe bereid. Om hieruit de juiste groep te selecteren voor de kwalitatieve verdieping is een selectie gemaakt op de onderstaande kenmerken:

- 1) Zij antwoordden neutraal op één of meer van de volgende stellingen over kringlooplandbouw: 'Het is economisch levensvatbaar', 'Het is praktisch realiseerbaar', 'Dit is onvermijdelijk', 'Hier wil ik prioriteit aan geven'
- 2) Zij gaven aan dat zij de afgelopen 12 maanden (veel) negatiever zijn geworden over kringlooplandbouw
- 3) Zij gaven aan dat zij kringlooplandbouw al gedeeltelijke toepassen binnen hun eigen bedrijf
- 4) Zij gaven aan een jaaromzet te behalen van ten minste €100.000 per jaar

Uit deze selectie respondenten werden er vervolgens 18 uitgenodigd voor een telefonisch interview. Zij werden random geselecteerd en waren werkzaam in verschillende sectoren (akkerbouw: 3, melkveehouderij: 8, melkveehouderij en geiten- schapenhouderij: 1, combinatiebedrijf gewassen en veeteelt: 5, pluimveehouderij: 1).

De resultaten van het kwalitatieve onderzoek bieden de mogelijkheid om meer gevoel te krijgen bij waarom deze brede middengroep van agrarisch ondernemers het afgelopen jaar negatiever is geworden over kringlooplandbouw. In het kwalitatieve gedeelte wordt dieper ingegaan op de gedachten, opvattingen, ervaringen, associaties en emoties die deze ondernemers bij (de omslag naar) kringlooplandbouw hebben, en wat hun verwachtingen zijn t.a.v. de overheid en het ministerie van LNV. De resultaten worden besproken in een apart hoofdstuk van de rapportage.

De rapportage bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk bespreken we de totale resultaten (alle sectoren tezamen). Daar waar mogelijk vergelijken we de resultaten met die uit 2019. In dit eerste hoofdstuk komen achtereenvolgens de volgende onderwerpen aan bod:

- Bekendheid met kringlooplandbouw en de principes die LNV daarvoor als richtinggevend ziet
- Toekomstbestendigheid huidige voedselproductie
- Houding en toepassing t.a.v. kringlooplandbouw
- Belemmeringen en behoeften rondom kringlooplandbouw
- Recente ontwikkelingen (stikstofbeleid en coronacrisis)

Sommige vragen zijn voorgelegd aan subgroepen (bijv. het aandeel dat vooral nadelen ziet van kringlooplandbouw). Welke (sub)groep de resultaten betreffen, is te zien aan de vermelde basis boven de betreffende grafiek.

Significant verschillen tussen de metingen van 2020 en 2019 worden in de grafieken weergegeven. Een groene pijl of groene omkadering duidt aan dat een resultaat significant hoger is dan in 2019. Een rode pijl of rode omkadering duidt aan dat een resultaat significant lager is dan in 2019. Daarnaast zijn grafieken die een schaalvraag rapporteren (bijv.: zeer oneens t/m zeer eens) voorzien van een schaalgemiddelde. Dit cijfer wordt weergegeven links van de grafiek en geeft de gemiddelde schaalscore weer van alle respondenten.

In hoofdstuk twee gaan we in op de verschillen tussen de sectoren, regio's en leeftijdsgroepen. Dit hoofdstuk bestaat uit 1 sheet per sector en omschrijft de belangrijkste punten waarop een sector significant afwijkt. Vervolgens worden op één pagina de belangrijkste verschillen tussen regio's samengevat, en op één pagina de belangrijkste verschillen tussen leeftijdsgroepen.

In hoofdstuk drie worden de resultaten van het kwalitatieve onderzoek beschreven.

An aerial photograph of a rural landscape. A paved road intersects a dirt road. To the right of the dirt road is a house with a dark roof and a small white outbuilding. The surrounding area is filled with green fields, some of which appear to be planted in rows, possibly a crop field. The overall scene is bright and clear, suggesting a sunny day.

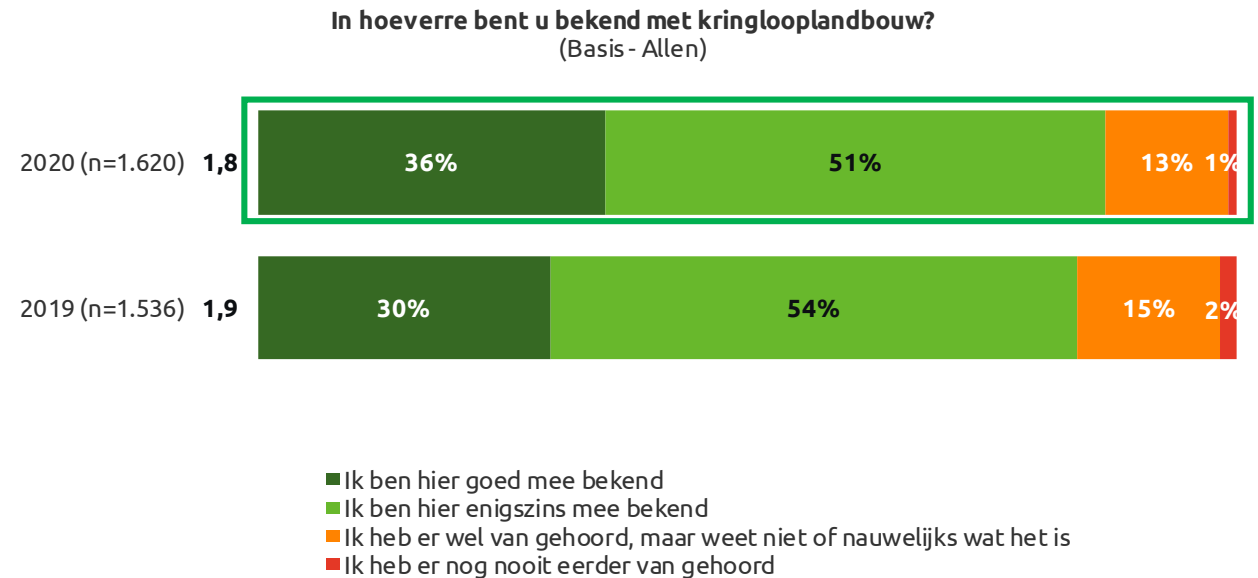
Resultaten op totaalniveau

Kringlooplandbouw | bekendheid

Agrarisch ondernemers zijn vaker dan in 2019 goed bekend met kringlooplandbouw

- Bijna negen op de tien (87%) agrarisch ondernemers zijn (enigszins) bekend met kringlooplandbouw. Bijna iedereen (99%) heeft er wel eens van gehoord.
- Agrarisch ondernemers zijn vaker goed bekend met kringlooplandbouw dan in 2019 (36% vs. 30%).

Terugdringen van emissies, sluiten van kringlopen en bijdragen aan klimaatopgave bekendste principes

- Evenals in 2019 is bijdragen aan het sluiten van kringlopen het bekendste principe uit de LNV-visie. Circa zes op de tien (59%) agrarisch ondernemers is hiermee bekend. Dat is meer dan in 2019 (47%).
- Opvallend is dat met name principes die te maken hebben met biodiversiteit en het milieu in bekendheid zijn toegenomen. Bijvoorbeeld het bijdragen aan het sluiten van kringlopen (56% vs. 51%), bijdragen aan klimaatopgave voor landbouw en landgebruik (49% vs. 39%), het verbeteren van biodiversiteit (49% vs. 44%) en het verbeteren van ecosystemen (49% vs. 38%).
- Principes die te maken hebben met maatschappelijke aspecten zijn daarentegen in bekendheid afgenomen. Bijvoorbeeld het bijdragen aan de maatschappelijke erkenning van de waarde van voedsel (30% vs. 37%) en het bevorderen van de aantrekkelijkheid van het platteland (23% vs. 29%).

Van welke principes wist u dat het LNV deze als richtinggevend ziet voor het toekomstige beleid voor kringlooplantbouw? (Basis - allen)

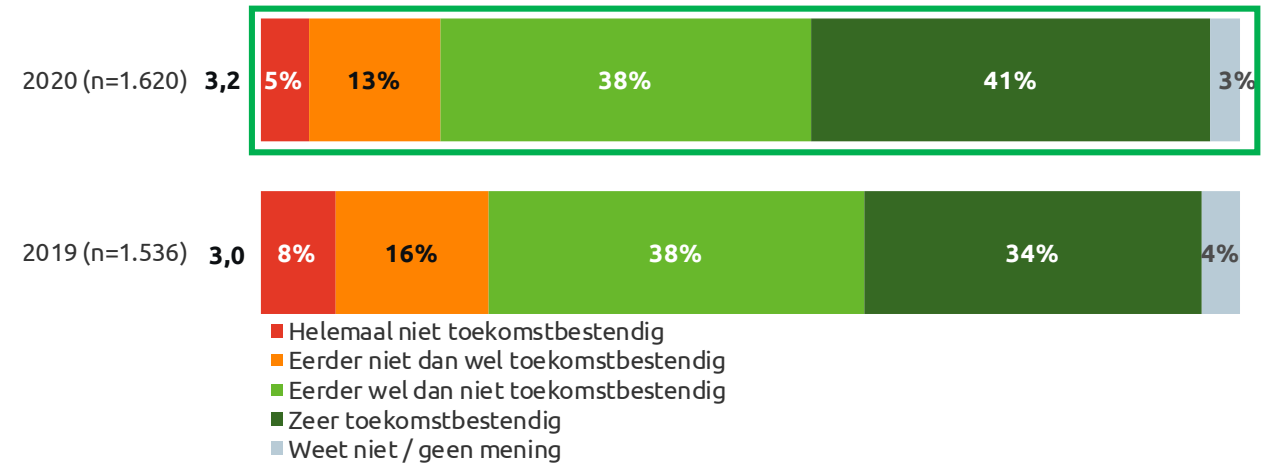
*...klimaatvriendelijke en ecologisch duurzame voedselsystemen

Voedselproductie in Nederland | toekomstbestendigheid

Agrarisch ondernemers zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland vaker als toekomstbestendig

- Acht op de tien (79%) agrarisch ondernemers vinden de manier waarop we in Nederland voedsel produceren toekomstbestendig. Dat is meer dan in 2019 (73%). Eén op de vijf (18%) vindt de huidige manier van voedsel produceren niet toekomstbestendig.
- Specifiek het aandeel dat de wijze van voedsel produceren als *zeer* toekomst bestendig beschouwt, is toegenomen ten opzichte van 2019 (41% vs. 34%).

In hoeverre ziet u de manier waarop we in Nederland over het algemeen ons voedsel produceren als toekomstbestendig (houdbaar op de lange termijn)?
(Basis - Allen)

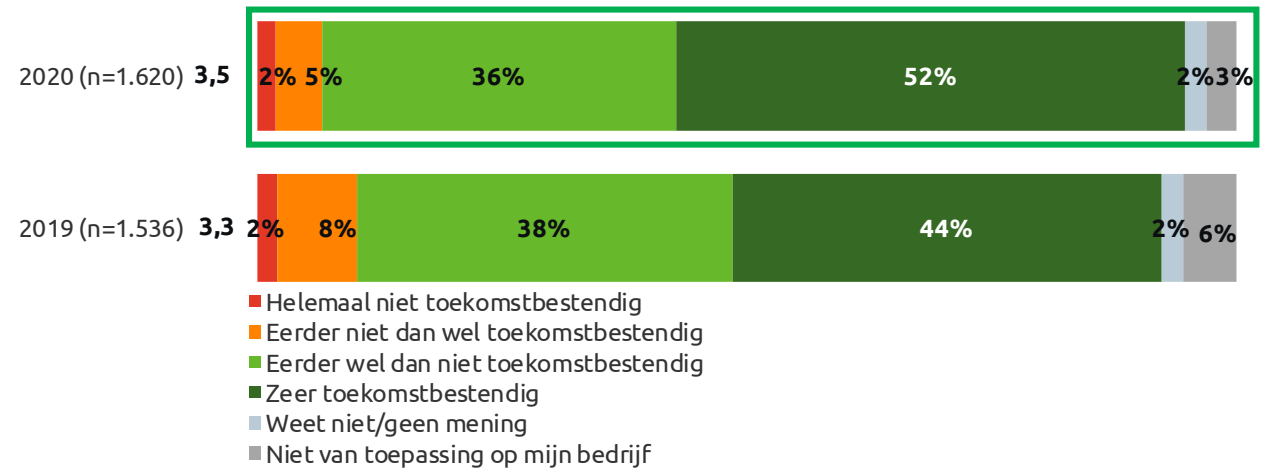

Eigen voedselproductie | toekomstbestendigheid

Agrarisch ondernemers zien de eigen voedselproductie ook vaker als toekomstbestendig

- Evenals in 2019 wordt de eigen wijze van voedsel produceren nog iets vaker als toekomstbestendig gezien dan de algemene wijze in Nederland: bijna negen op de tien agrarisch ondernemers (88%) zien hun eigen productiewijze als toekomstbestendig. Dat is meer dan in 2019 (82%).
- Ook hier zien we een stijging in het aandeel ondernemers dat de eigen wijze van voedsel produceren als *zeer* toekomstbestendig ziet (52% vs. 44% in 2019).

In hoeverre ziet u uw eigen manier van voedsel produceren als toekomstbestendig (houdbaar op de lange termijn)?
(Basis - Allen)

Toelichting | toekomstbestendigheid

Respondenten konden in eigen woorden aangeven waarom ze hun bedrijf toekomstbestendig vinden. De meesten verwijzen naar elementen van kringlooplandbouw of economische toekomstbestendigheid, zoals:

“
Wij kunnen nog concurreren met het buitenland. Als alle eisen nog strenger worden terwijl er geen meerprijs voor staat is het einde verhaal, de consument wil niet meer betalen voor een beter product.
”

“
Wij hebben ALTIJD rekening gehouden met onze omgeving, zoals ook de grond waarop we produceren. In de loop der jaren (ben nu 59) heb ik gezien dat de gronden waarop we produceren alleen maar sterker en robuuster zijn geworden.
”

“
Ons bedrijf, vleeskalverhouderij is extensief en grondgebonden. Naar mijn mening de beste papieren voor de toekomst.
”

“
Wij produceren efficiënt, zonder belasting van omgeving en milieu. De CO2 foodprint van ons product is laag.
”

“
Mensen hebben altijd melk nodig. Daarbij heb ik een biologisch bedrijf wat bijdraagt aan een gezonde toekomst. Ons bedrijf heeft al een gesloten kringloop m.b.t. mest ect. (geen kunstmest)
”

“
Omdat wij als veehouderij al jaren onze kringloop gesloten houden.
”

“
Wij zijn al jaren bezig met het telen op een verantwoorde manier op een gangbare basis. We zorgen goed voor grond en bodem en op onze opbrengsten blijven stabiel.
”

“
Omdat ik zo goed als mogelijk mijn best doe voor dier en milieu. Goede stallen, precies bemesten. Dit met inachtneming van het gegeven dat er wel "brood" op de plank moet komen.
”

“
Als we eerlijke prijzen in de keten zouden krijgen, waren we nog jarenlang toekomst bestendig.
”

“
Ik kan nog een goede boterham verdienen met mijn bedrijf en er zijn nog mogelijkheden om dit bedrijf te ontwikkelen zodat er meer omzet kan worden gemaakt.
”

Toelichting | toekomstbestendigheid

Respondenten die hun bedrijf niet als toekomstbestendig zien - een kleiner minderheid - geven vooral aan dat hun bedrijf financieel niet toekomstbestendig is, omdat er geen eerlijke prijzen betaald worden voor hun producten:

“
Ik als melkveehouder kan niet genoeg verdienen om het bedrijf door te geven naar de volgende generatie.
”

“
We produceren extensief, precies zoals de overheid het wil, echter door mondiale vrijhandelsverdragen is er dadelijk geen droog brood meer te verdienen.
”

“
Probeer zo kosten efficiënt mogelijk te produceren, maar de tussenhandel en de supermarkten gaan met de winst lopen en de supermarkten leggen eisen op maar betalen er niet voor.
”

“
De manier hoe ik voedsel produceer is niet economisch duurzaam in de zin dat het bedrijf niet overdraagbaar is aan de volgende generatie vanwege de beperkte rentabiliteit.
”

“
Door de wet en regelgeving word het heel moeilijk gemaakt om goed kwalitatief fruit te telen, zoals gewas beschermingsmiddelen die van ons worden afgepakt. En ons product moet beter betaald worden aan de ondernemer. de kosten van o.a. arbeid zijn veel te hoog.
”

“
Gewassen zijn nog teveel afhankelijk van gewasbeschermingsmiddelen. Ook vanuit klimaatvriendelijk produceren en de afhankelijkheid van kunstmest zijn voor verbetering vatbaar.
”

“
In Nederland komt steeds minder plaats voor landbouw.
”

“
Het voedsel moet te goedkoop geproduceerd worden en de bodem en boer raakt uitgeput. De prijzen die er betaald moeten worden voor grond en vreemde arbeid wordt steeds hoger en de opbrengsten niet.
”

Kringlooplandbouw | definitie

Voordat we respondenten nadere vragen stelden over kringlooplandbouw hebben zij de volgende definitie voorgelegd gekregen:

Onder kringlooplandbouw verstaat het ministerie van LNV een omschakeling van voortdurende verlaging van de kostprijs van producten naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen en een zorgvuldig beheer van bodem, water en natuur.

Deze omschrijving wijkt iets af van de omschrijving in de 0-meting, omdat nu de formulering uit het daarna (in juni 2019) verschenen realisatieplan is aangehouden. De omschrijving in de 0-meting luidde:

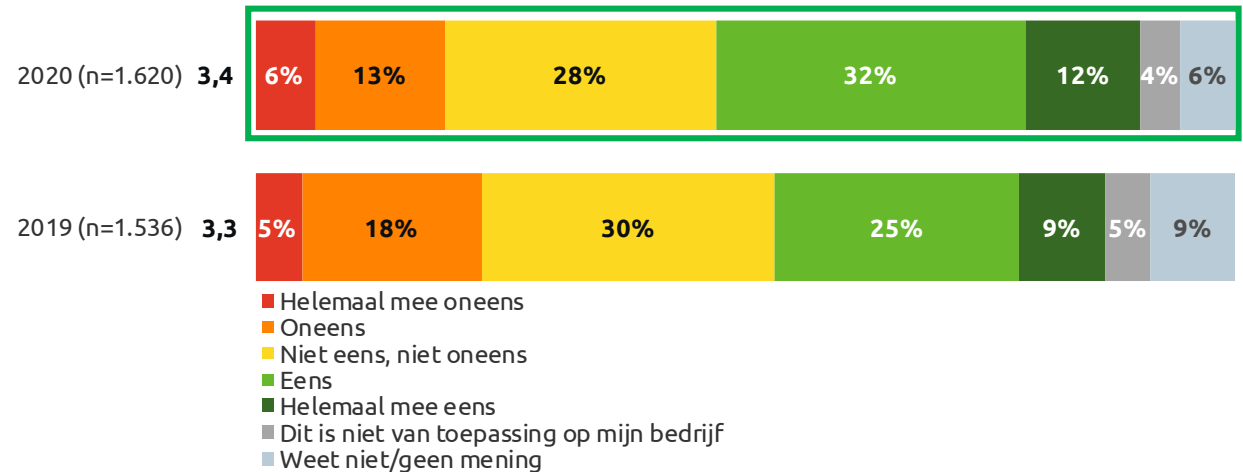
Onder kringlooplandbouw verstaat het ministerie van LNV een circulair systeem met minimale verliezen van grondstoffen en eind- en restproducten en een zorgvuldige omgang met mest, diervoer, bodem en voedsel.

Kringlooplandbouw | prijsfluctuaties

Agrarisch ondernemers verwachten vaker dan in 2019 dat kringlooplandbouw hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties

- Vier op de tien agrarisch ondernemers (44%) verwachten dat kringlooplandbouw hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties. In 2019 was dat 34%.
- Daar staat tegenover dat circa een vijfde (19%) dat juist niet vindt. Dat aandeel is iets afgenomen ten opzichte van 2019, toen dat 23% was.

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw maakt mijn bedrijf gevoeliger voor prijsfluctuaties (zowel bij de inkoop als bij de verkoop)
(Basis - Allen)

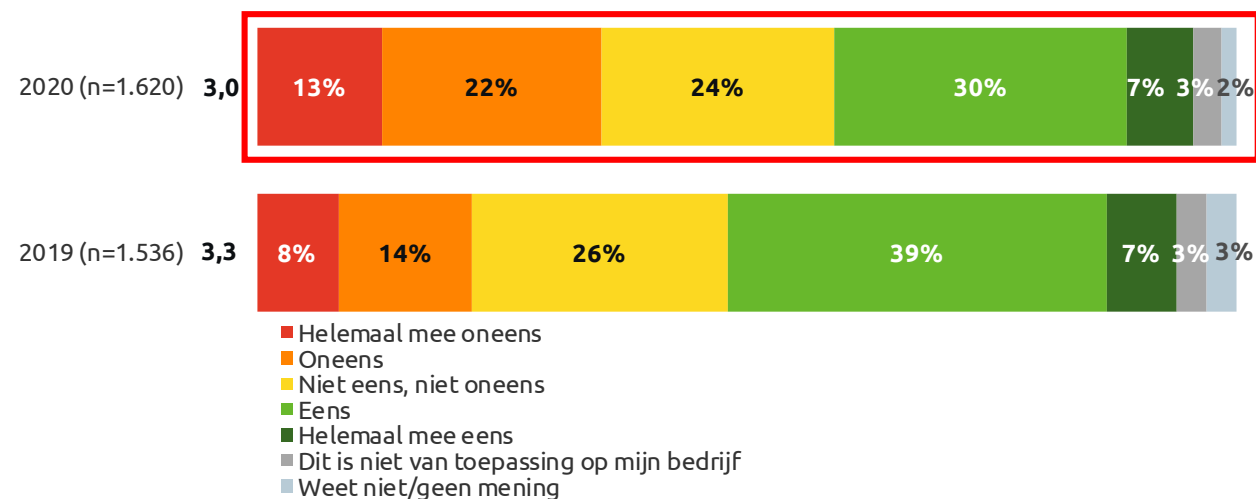

Kringlooplandbouw | duurzaam

Agrarisch ondernemers vinden minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf duurzamer maakt

- Ten opzichte van 2019 vinden agrarisch ondernemers minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijfsvoering duurzamer maakt (37% vs. 46%).
- Het aandeel dat vindt dat kringlooplandbouw hun bedrijfsvoering niet duurzamer maakt is toegenomen ten opzichte van 2019 (36% vs. 22%).

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw maakt mijn bedrijfsvoering duurzamer

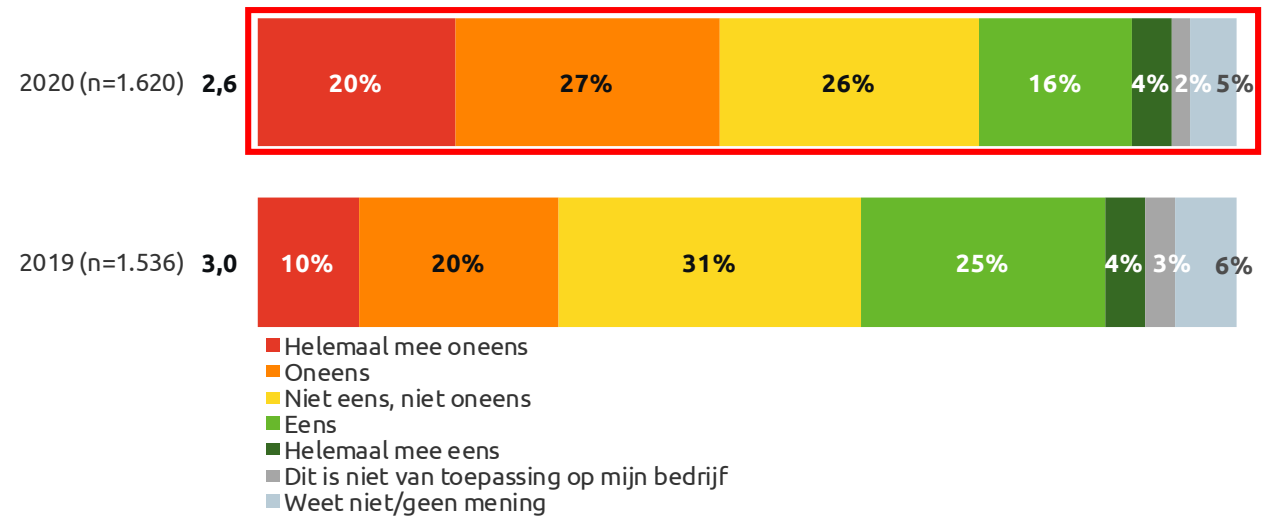

Kringlooplandbouw | economisch levensvatbaar

Agrarisch ondernemers vinden kringlooplandbouw minder vaak economisch levensvatbaar

- Het aandeel agrarisch ondernemers dat kringlooplandbouw als levensvatbaar ziet, is afgenomen ten aanzien van 2019 (20% vs. 29%).
- Het aandeel dat kringlooplandbouw juist niet levensvatbaar vindt, is toegenomen naar bijna de helft van de ondernemers (47% vs. 30%).

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw is economisch levensvatbaar

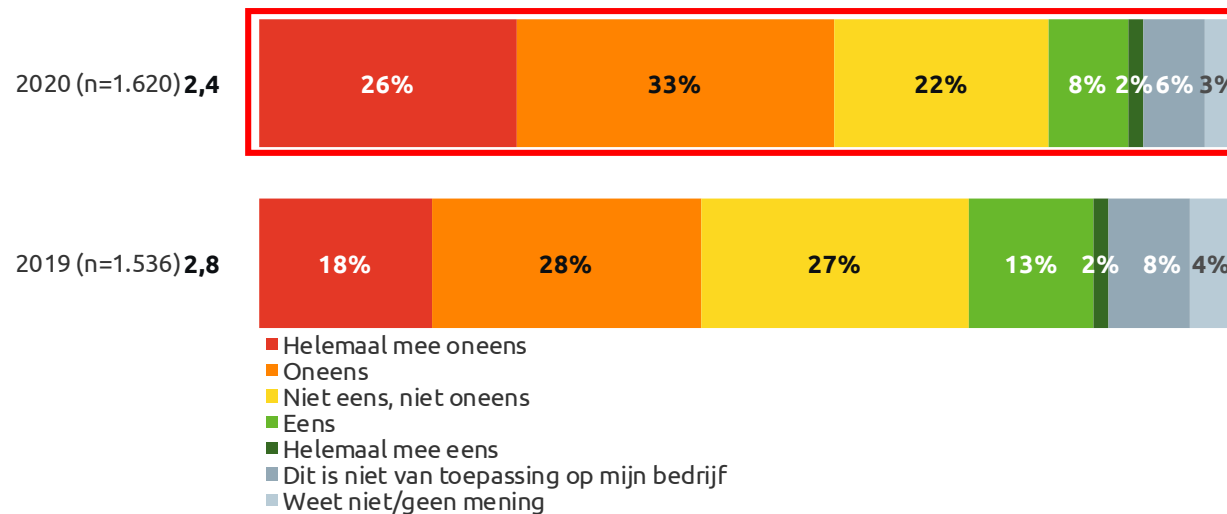

Kringlooplandbouw | exportkansen

Agrarisch ondernemers denken minder vaak dat kringlooplandbouw hun exportkansen vergroot

- De helft van de agrarisch ondernemers denkt niet dat kringlooplandbouw hun exportkansen verhoogt. Dat is meer dan in 2019 (59% vs. 46%).
- Eén op de tien (10%) denkt dat dit wel het geval is. Dat is minder dan in 2019 (15%).

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw verhoogt mijn exportkansen

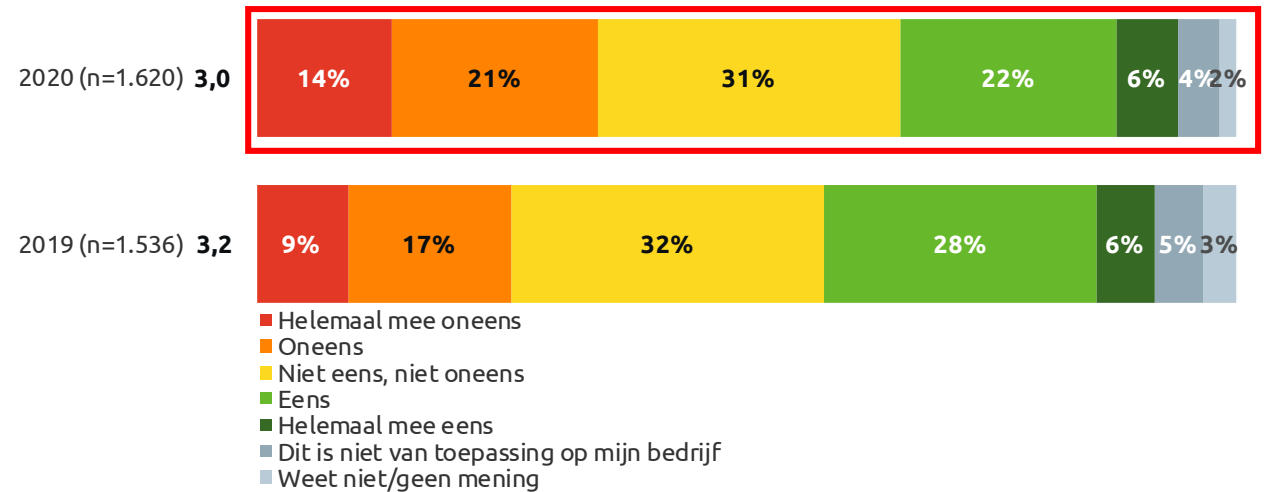

Kringlooplandbouw | prioriteit

Agrarisch ondernemers willen minder vaak prioriteit geven aan kringlooplandbouw

- Drie op de tien agrarisch ondernemers (28%) willen prioriteit geven aan kringlooplandbouw in het eigen bedrijf. Dat is iets minder dan in 2019, toen een derde (34%) dat wilde.
- Het aandeel dat geen prioriteit wil geven aan kringlooplandbouw nam ten opzichte van 2019 toe (35% vs. 26%).

Ik wil prioriteit geven aan (de eventuele omslag naar) kringlooplandbouw in mijn bedrijf

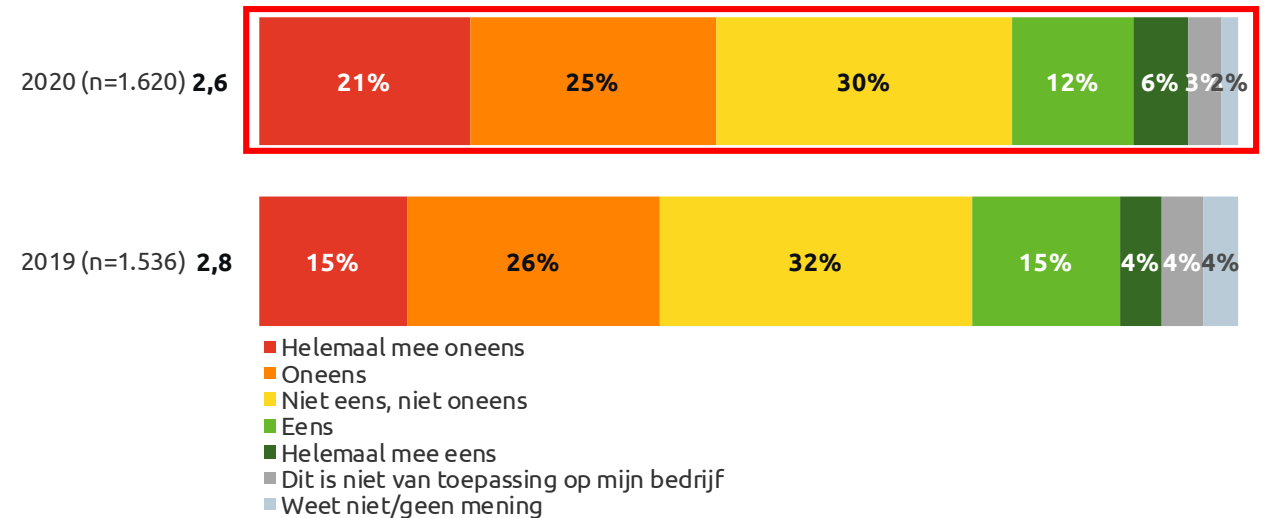

Kringlooplandbouw | koploper

Agrarisch ondernemers willen minder vaak koploper worden in kringlooplandbouw

- Bij circa de helft van de ondernemers bestaat geen ambitie om koploper te worden in kringlooplandbouw (46%). Dat is meer dan in 2019, toen 41% die ambitie niet had.
- Twee op de tien agrarisch ondernemers (18%) hebben wel de ambitie om koploper in kringlooplandbouw te worden.

Ik wil koploper in worden in (de eventuele omslag naar) kringlooplandbouw

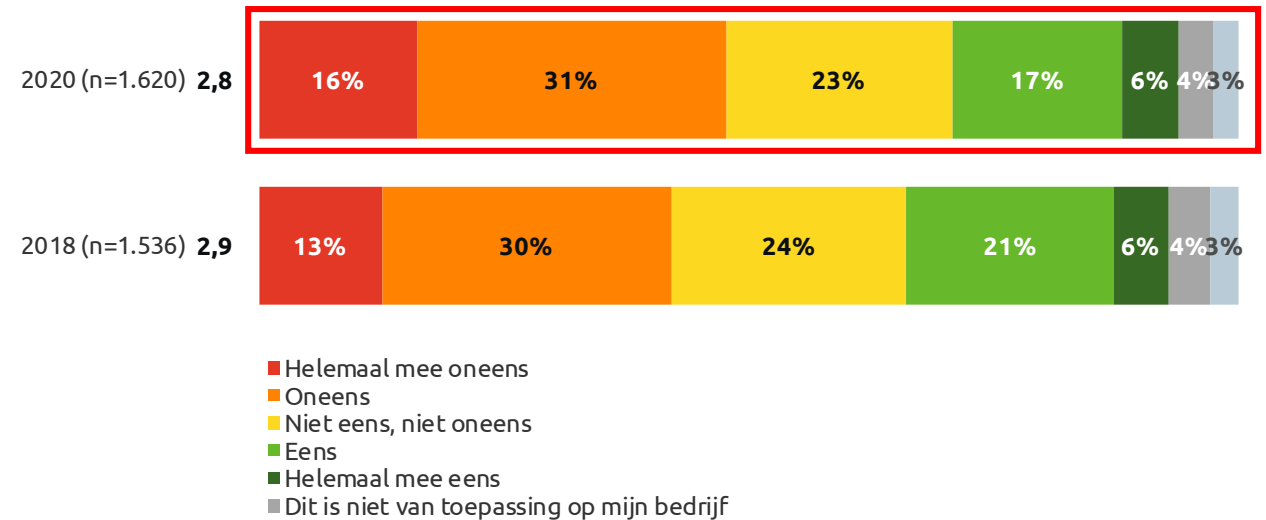

Kringlooplandbouw | alleen als anderen het ook doen

Een kwart doet mee als andere agrarisch ondernemers ook aan kringlooplandbouw doen

- Een kwart (23%) van de agrarisch ondernemers wil alleen kringlooplandbouw bedrijven als anderen dat ook doen.
- Voor het grootste deel van de agrarisch ondernemers (48%) is dit geen voorwaarde. Dat is meer dan in 2019, toen dit voor 43% geen voorwaarde was.

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw wil ik alleen doen als anderen het ook doen

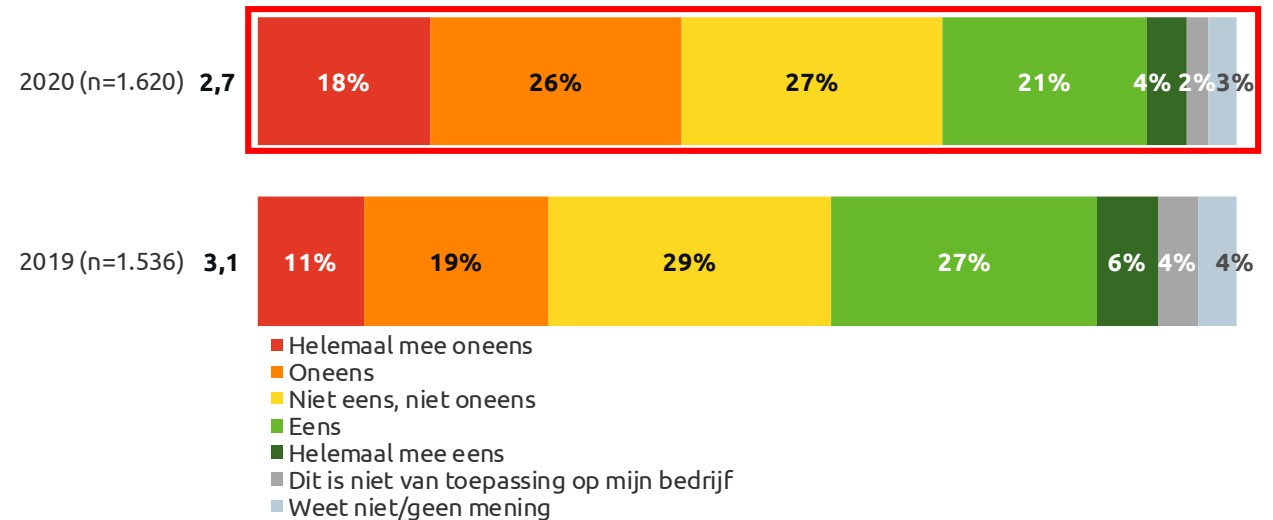

Kringlooplandbouw | onvermijdelijk

Kringlooplandbouw wordt minder vaak als onvermijdelijk gezien, maar de meningen hierover blijven verdeeld

- Een kwart van de agrarisch ondernemers (25%) vindt de omslag naar kringlooplandbouw onvermijdelijk. Dat is minder dan in 2019 (33%).
- De meningen hierover zijn echter (evenals in 2019) verdeeld: circa vier op de tien (44%) vinden kringlooplandbouw *niet* onvermijdelijk. Dat is iets meer dan in 2019 (30%).

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw is onvermijdelijk

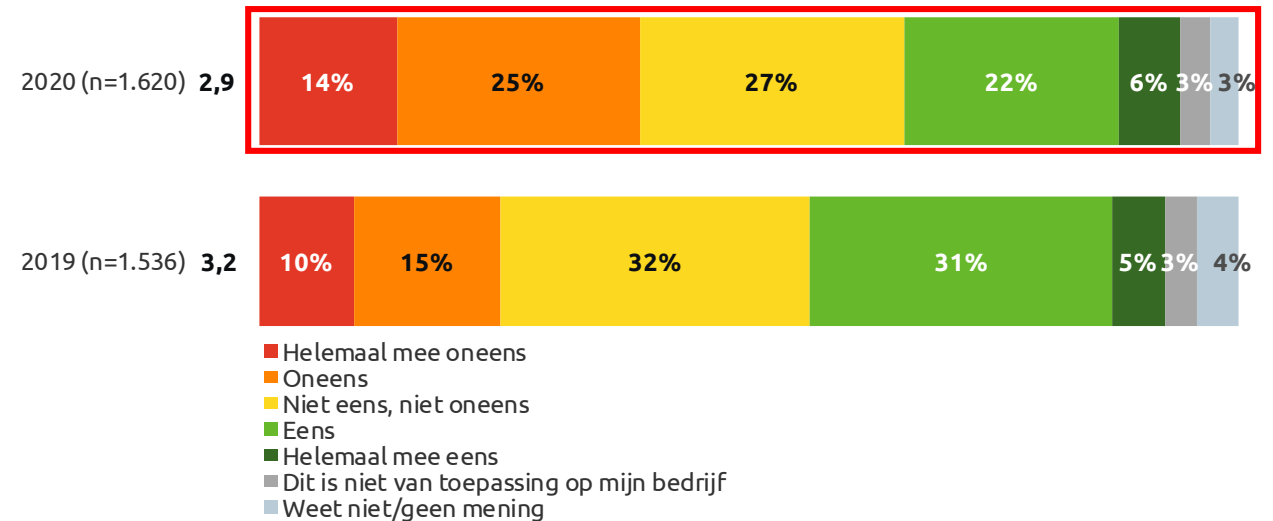

Kringlooplandbouw | praktisch realiseerbaar

Agrarisch ondernemers zien kringlooplandbouw minder vaak als praktisch realiseerbaar

- Agrarisch ondernemers geven in 2020 vaker aan dat zij kringlooplandbouw niet praktisch realiseerbaar vinden (39% vs. 25%).
- Drie op de tien (29%) vinden een omslag naar kringlooplandbouw wel praktisch realiseerbaar, maar dat is minder dan in 2019 (36%).

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw is praktisch realiseerbaar

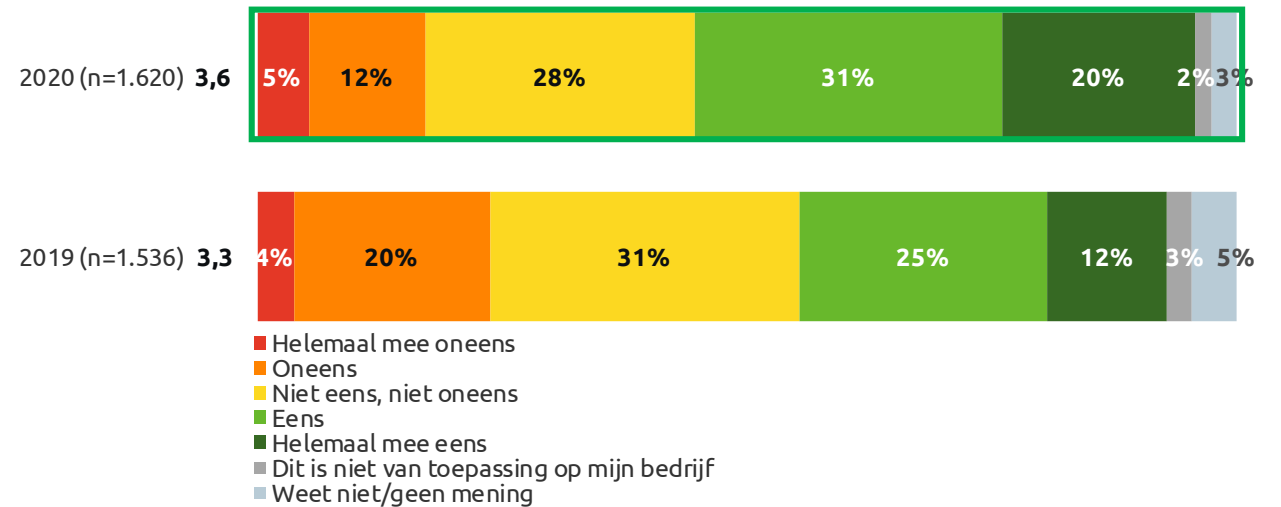

Kringlooplandbouw | kosten

Agrarisch ondernemers vinden vaker dat kringlooplandbouw hen alleen maar geld kost

- Het aandeel agrarisch ondernemers dat vindt dat kringlooplandbouw alleen maar geld kost, is aanzienlijk toegenomen ten opzichte van 2019 (51% vs. 37%).
- Het aandeel dat dit niet vindt, is afgenomen (17% vs. 24%).

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw kost mij alleen maar geld

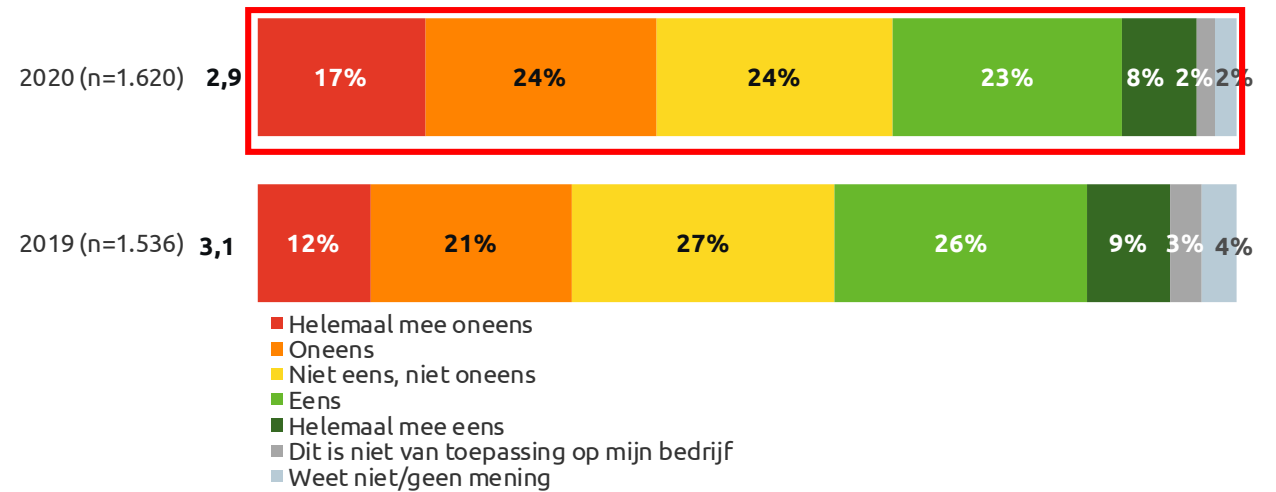

Kringlooplandbouw | voldoening

Agrarisch ondernemers vinden minder vaak dat kringlooplandbouw voor meer voldoening zorgt

- Vier op de tien agrarisch ondernemers (41%) denken niet dat zij door kringlooplandbouw meer voldoening uit hun werk halen. Dat is meer dan in 2019 (33%).
- De meningen hierover zijn echter verdeeld: drie op de tien (31%) denken juist wel dat kringlooplandbouw voor meer voldoening zorgt.

(De eventuele omslag naar) kringlooplandbouw zorgt ervoor dat ik meer voldoening haal uit mijn werk

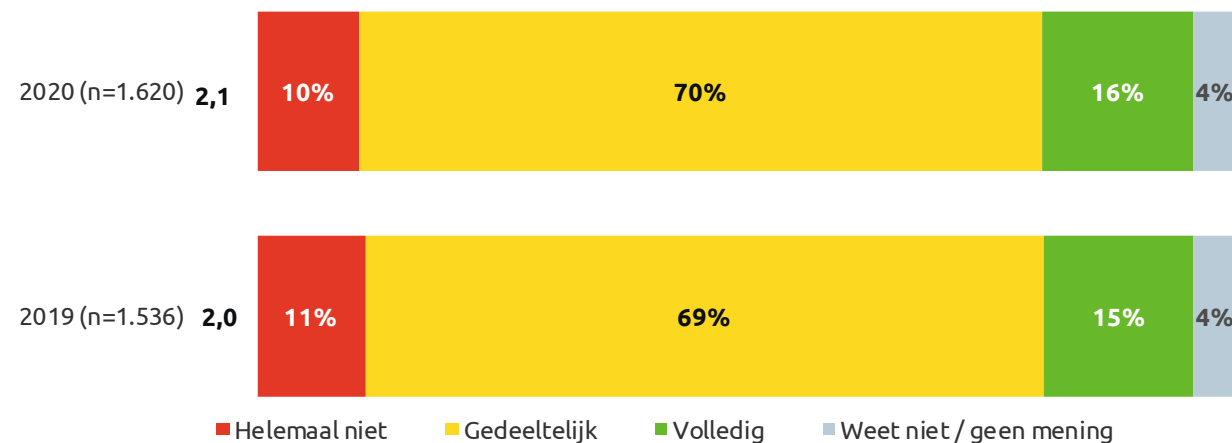

Kringlooplandbouw | toepassing

Meer dan acht op de tien geven aan kringlooplandbouw gedeeltelijk of volledig toe te passen

- In totaal zegt 85% van de agrarisch ondernemers kringlooplandbouw deels of volledig toe te passen binnen het eigen bedrijf.
- Van hen geven zeven op de tien (70%) aan kringlooplandbouw gedeeltelijk toe te passen. Een minderheid (16%) geeft aan kringlooplandbouw al volledig toe te passen.
- Dit beeld verschilt niet van dat in 2019.

In hoeverre past u kringlooplandbouw zelf (al) toe binnen uw eigen bedrijf?
(Basis - Allen)

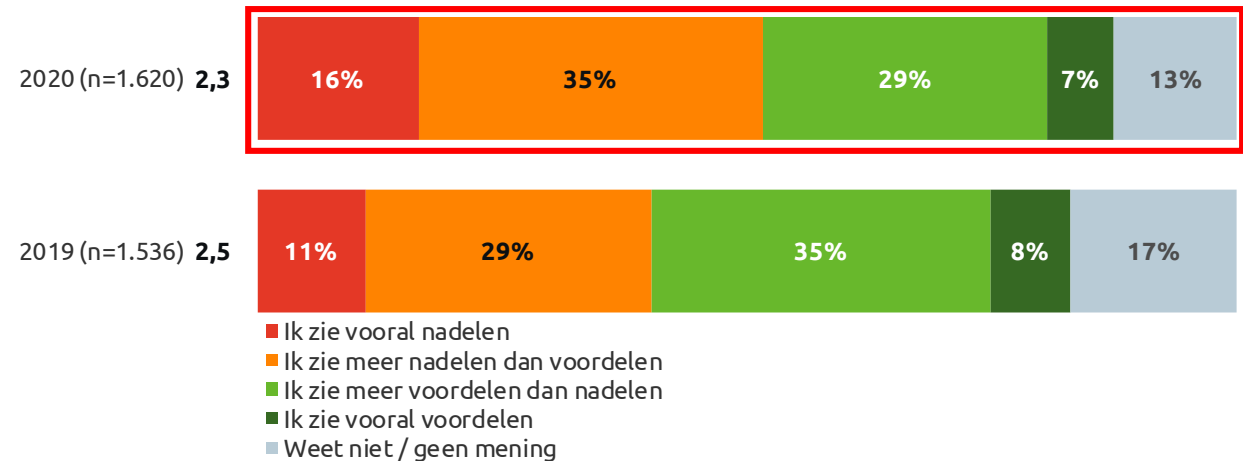

Kringlooplandbouw | voor- of nadelen?

Agrarisch ondernemers zien vaker dan in 2019 vooral nadelen van kringlooplandbouw

- Agrarisch ondernemers zijn in 2020 negatiever over kringlooplandbouw dan in 2019: zij zien vaker dan in 2019 vooral nadelen van kringlooplandbouw (16% vs. 11%), of meer nadelen dan voordelen (35% vs. 29%).
- Het aandeel dat meer voordelen dan nadelen ziet, is juist afgenomen (29% vs. 35%).

Ziet u vooral voordelen of nadelen van (een eventuele omslag naar) kringlooplandbouw voor uw eigen bedrijf?
(Basis - Allen)

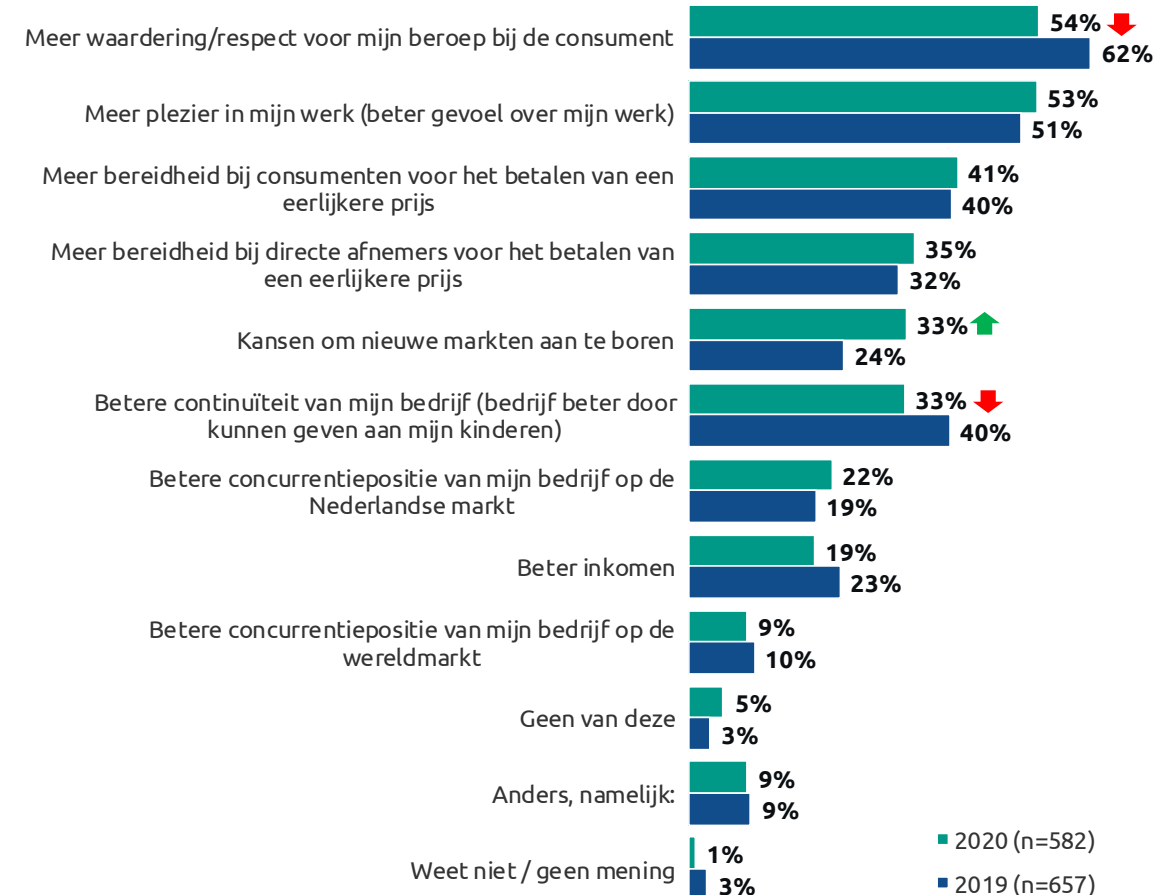

Kringlooplandbouw | voordelen

Meer waardering voor het beroep, meer plezier in het werk en een hogere bereidheid bij consumenten voor betalen eerlijke prijs blijven belangrijkste voordelen

- Agrarisch ondernemers die vooral voordelen zien van kringlooplandbouw benoemen meer waardering voor hun beroep het vaakst als voordeel (54%). Dit wordt wel minder vaak genoemd dan in 2019 (62%).
- Daarnaast geeft de helft (53%) van de ondernemers die vooral voordelen zien aan dat ze door kringlooplandbouw meer plezier uit hun werk halen en vier op de tien noemen een hogere bereidheid van consumenten om een eerlijke prijs te betalen.
- Kansen om een nieuwe markt aan te boren worden vaker als voordeel genoemd dan in 2019 (33% vs. 24%). Een betere continuïteit van het bedrijf wordt juist minder vaak genoemd (33% vs. 40%).

Welke voordelen ziet u van kringlooplandbouw voor uw eigen bedrijf?
(Basis - Ziet voordelen van kringlooplandbouw in eigen bedrijf)

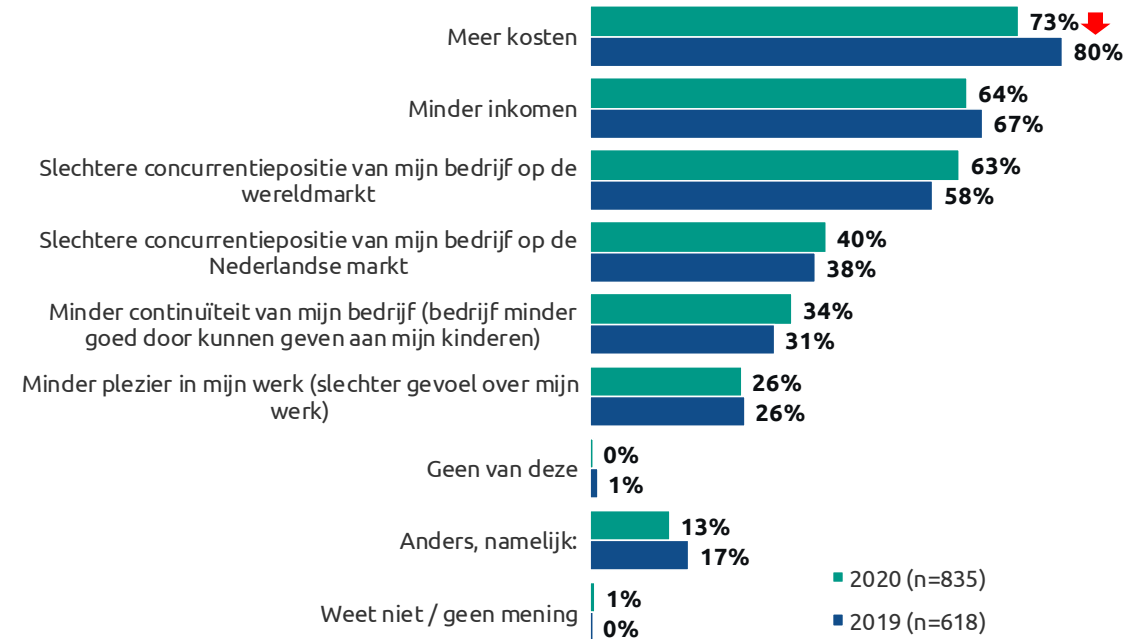

Kringlooplandbouw | nadelen

Hogere kosten, minder inkomen en slechte internationale concurrentiepositie blijven de belangrijkste nadelen

- Onder agrarisch ondernemers die vooral nadelen zien, zijn de hogere kosten evenals in 2019 het meest genoemde nadeel. Wel is dat aandeel iets afgenomen (73% vs. 80%).
- Evenals in 2019 worden ook het mindere inkomen (64%) en de slechtere concurrentiepositie op wereldmarkt (63%) vaak als nadeel genoemd.

Welke nadelen ziet u van kringlooplandbouw voor uw eigen bedrijf?
(Basis - Ziet nadelen van kringlooplandbouw in eigen bedrijf)

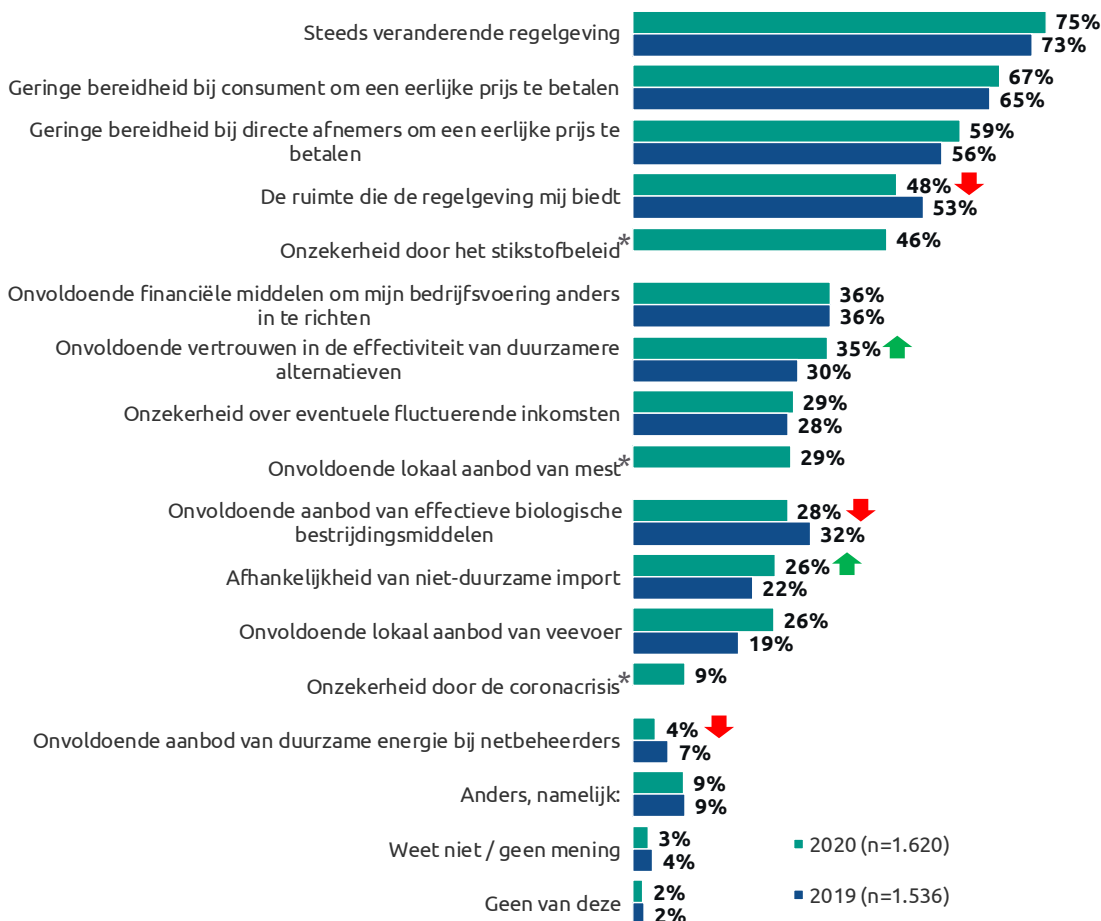

Kringlooplandbouw | belemmeringen

Veranderende regelgeving en geringe bereidheid om eerlijke prijs te betalen, blijven grootste belemmering voor omslag kringlooplandbouw

- Evenals in 2019 ziet driekwart (75%) van de agrarisch ondernemers de steeds veranderende regelgeving als belangrijkste belemmering voor de (verdere) omslag naar kringlooplandbouw. Daarna volgen de geringe bereidheid van consumenten (67%) en directe afnemers (59%) om een eerlijke prijs te betalen.
- Vergeleken met 2019 noemen ondernemers vaker dat zij onvoldoende vertrouwen hebben in de effectiviteit van duurzame alternatieven (35% vs. 30%) en dat zij afhankelijk zijn van niet-duurzame import (26% vs. 22%).
- De ruimte die de regelgeving biedt (48% vs. 53%) en het onvoldoende aanbod van effectieve biologische bestrijdingsmiddelen (28% vs. 32%) worden daarentegen iets minder vaak als belemmering genoemd dan in 2019.
- Verder noemt 46% de onzekerheid omtrent het stikstofbeleid als belemmering voor een omslag naar kringlooplandbouw, 9% noemt de onzekerheid door de coronacrisis. Beide antwoordopties zijn deze meting voor het eerst voorgelegd.

Welke belemmeringen ziet u voor een (verdere) omslag naar kringlooplandbouw in uw bedrijf?
(Basis - allen)

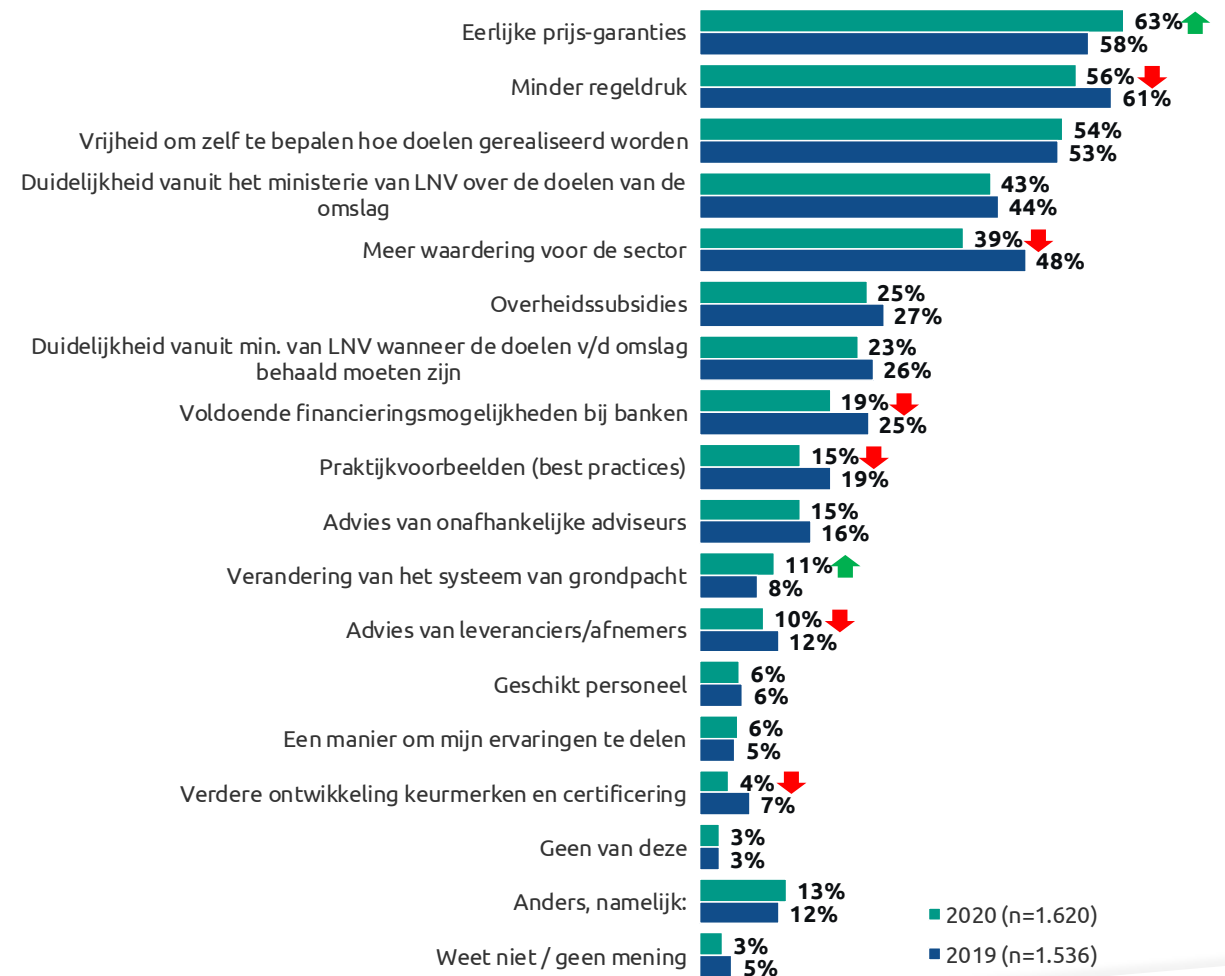
*Antwoordoptie in 2020 toegevoegd, niet uitgevraagd in 2019

Kringlooplandbouw | benodigdheden

Minder regeldruk, meer vrijheid en prijsgaranties blijven belangrijkste benodigdheden voor (verdere) omslag naar kringlooplandbouw

- Op de vraag wat ondernemers nodig hebben bij het maken van de (verdere) omslag naar kringlooplandbouw, noemen agrarisch ondernemers evenals in 2019 vooral een eerlijke prijsgarantie (63% vs. 58%), minder regeldruk (56% vs. 61%) en de vrijheid om zelf te bepalen hoe de doelen gerealiseerd worden (54%). Het belang van een eerlijke prijsgarantie wordt nu iets vaker genoemd dan in 2019, minder regeldruk iets minder vaak.
- Vergeleken met 2019 is er minder behoefte aan meer waardering voor de sector (39% vs. 48%), voldoende financieringsmogelijkheden bij banken (19% vs. 25%), praktijkvoorbeelden (15% vs. 19%), advies van leveranciers of afnemers (10% vs. 12%) of verdere ontwikkeling van keurmerken en certificering (4% vs. 7%).

Wat heeft u nodig bij het maken van een (verdere) omslag naar kringlooplandbouw?
(Basis - allen)

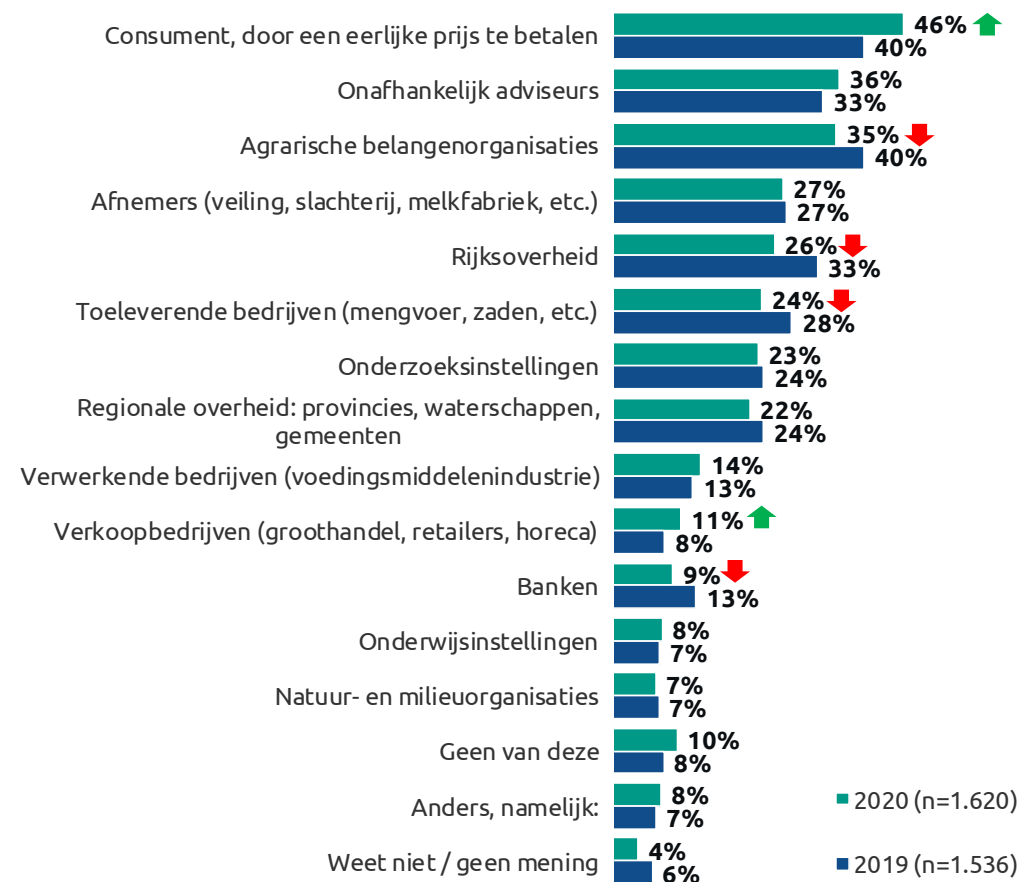

Kringlooplandbouw | partners

Grotere rol voor de consument bij de omslag naar kringlooplandbouw

- In de omslag naar kringlooplandbouw willen agrarisch ondernemers in 2020 vaker dan in 2019 geholpen worden door consumenten die een eerlijke prijs betalen (46% vs. 40%).
- Hoewel agrarische belangenorganisaties in 2019 de meest genoemde partners waren, zien we dat er in 2020 iets minder behoefte is aan hulp van dergelijke organisaties (35% vs. 40%).
- Ook hebben agrarisch ondernemers in 2020 minder behoefte aan hulp van de Rijksoverheid (26% vs. 33%).

Door wie wilt u geholpen en geïnformeerd worden bij het maken van de omslag naar kringlooplandbouw?
(Basis - allen)

Kringlooplandbouw | houding

Vier op de tien agrarisch ondernemers werd afgelopen twaalf maanden negatiever over kringlooplandbouw

- Van hen geeft 18% aan zelfs veel negatiever te zijn geworden.
- Circa vier op de tien (44%) is afgelopen twaalf maanden niet van mening veranderd over kringlooplandbouw. Eén op de tien (12%) werd positiever.

Bent u in de afgelopen twaalf maanden positiever of negatiever geworden over een (verdere) omslag naar kringlooplandbouw in uw eigen bedrijf?
(Basis – 2020, n=1.620)

■ Veel negatiever geworden

■ Negatiever geworden

■ Niet veranderd

■ Positiever geworden

■ Veel positiever geworden

■ Weet niet / geen mening

Toelichting | houding

Respondenten konden in eigen woorden aangeven waarom ze de afgelopen 12 maanden negatiever zijn geworden over kringlooplandbouw. Ondernemers duiden daarbij vooral op onvrede over beleid, onzekerheid over beleid, het idee dat LNV te weinig voeling heeft voor wat er speelt in de sector en onzekerheid over de financiële situatie.

“ Door steeds veranderende wet- en regelgeving zijn overheden onbetrouwbare partners gebleken. Daar wil en kun je niet op investeren, dat geldt zeker ook voor de banken. Die willen alleen maar zekerheid en met dit regelgevingsmilieu is er geen zekerheid! Dus kunnen noodzakelijke investeringen niet gefinancierd worden.”

“ De overheid biedt geen perspectief. Betutteling met regels is de dood voor het ondernemerschap en de creativiteit. Neem nu bijvoorbeeld het voerspoor dat volledig buiten de praktijk staat. Maar ook de regels omtrent ontheffing voor bovengronds uitrijden en de 80/20 regeling voor derogatiebedrijven. Bij extensieve bedrijven die ook voor krachtvoer zelfvoorzienend willen zijn maakt deze regeling het schier onmogelijk. Via administratieve creativiteit is er misschien wel een mouw aan te passen maar dat zou niet nodig moeten zijn.”

“ Overheid wil geen overleg met sectoren. Drukt op basis van emotie regelgeving door. Er wordt bij het bepalen van beleid onvoldoende naar feiten gekeken.”

“ Lastig om voldoende inkomsten te halen uit het bedrijf, bij verder kringlooplandbouw. Concurrentie met buitenland wordt steeds lastiger bij oplopende kostprijs.”

“ Onduidelijkheid over stikstofbeleid en eiwitbeperking voerspoor, CO2 verhaal”

“ Omdat de regelgeving continu veranderd en meestal niet ten gunste van de kringlooplandbouw.”

“ We worden als sector en ondernemers niet serieus genomen door minister en ministerie en door media continue negatief belicht. Er zal nooit een bedankje komen voor onze inspanningen van de afgelopen jaren, waarbij we al jaren inspelen op kringlooplandbouw, duurzaamheid en natuurinclusies.”

“ De regeldruk neemt per maand toe en is enkel met een simpel recht-toe-rechtaan gangbaar bedrijf nog te volgen. Uitzonderingen passen niet in de spreadsheets van deskundigen en overheid.”

“ Wet en regelgeving wordt tijdens het spel steeds weer veranderd.”

“ Het kost meer geld dan dat het oplevert. Boeren is helaas een marginale business. Er is gewoon geen geld op ons bedrijf over om duurzamer te worden. En als er al wat geld over is gaat het in noodzakelijke vervangingsinvesteringen en niet in het verduurzamen.”

“ De overheid moet meer naar de sectoren luisteren en in de lead zetten. die zijn al veel verder met duurzaam ondernemen dan dat men inziet. ALs de druk en snelheid teveel wordt opgevoerd, dan wordt het een snelkookpan die uit elkaar klapt.”

Toelichting | houding

Respondenten konden in eigen woorden aangeven waarom ze de afgelopen 12 maanden positiever zijn geworden over kringlooplandbouw. Ondernemers duiden daarbij vooral op de positieve aspecten van kringlooplandbouw, zoals beter bodembeheer en een toekomstbestendiger systeem.

“ Krijg de indruk dat mensen bezig zijn een omslag te maken hoe moeten we anders omgaan met de 'wereld' ”

“ We produceren extensief, precies zoals de overheid het wil, echter door mondiale vrijhandelsverdragen is er dadelijk geen droog brood meer te verdienen. ”

“ Probeer zo kosten efficiënt mogelijk te produceren, maar de tussenhandel en de supermarkten gaan met de winst lopen en de supermarkten leggen eisen op maar betalen er niet voor. ”

“ Sentiment bij burger en overheid lijkt te kantelen. Meer aandacht voor “echt” voedsel ”

“ In mijn omgeving zie ik veel intensieve landbouw. Dat heeft zoveel nadelen voor grondgebruik, grondstoffenverbruik, milieu etc. Een omslag naar een kringlooplandbouw is naar mijn mening noodzakelijk. ”

“ Het telkens moeten verlagen van kostprijs van een product is een doodlopende weg. Het moet gaan om kwaliteit van product, maar ook kwaliteit voor de leefomgeving. Dat gaan we steeds meer beseffen. ”

“ Beter voor mens en milieu. ”

“ De huidige manier van produceren met delfstoffen als grondstof is niet oneindig. Dit terwijl er veel verspilling is van nutriënten en energie in de hele voedselketen. ”

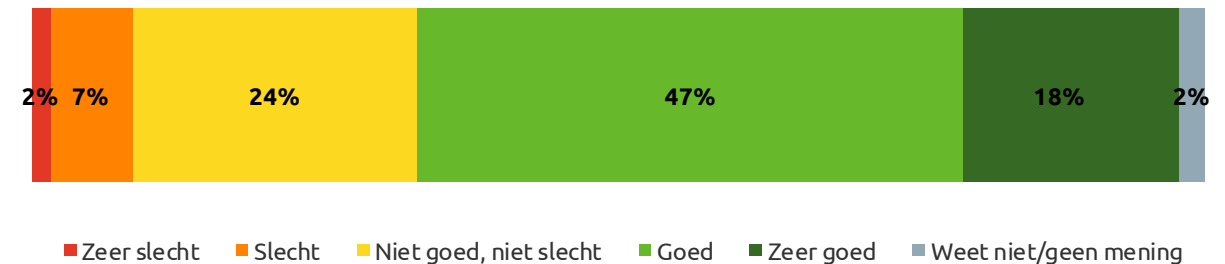
Kringlooplandbouw | natuur in Nederland

Meer dan zes op de tien agrarisch ondernemers denken dat het goed gesteld is met de natuur in Nederland

- Meer dan zes op de tien agrarisch ondernemers (65%) denken dat het goed gesteld is met de natuur in Nederland. Eén op de vijf (18%) zelfs dat het *zeer* goed gaat met de natuur.
- Een minderheid van de agrarisch ondernemers (9%) denkt dat het (zeer) slecht gesteld is met de natuur in Nederland.

Hoe denkt u dat het op dit moment gesteld is met de natuur in Nederland?

(Basis – 2020, n=1.620)

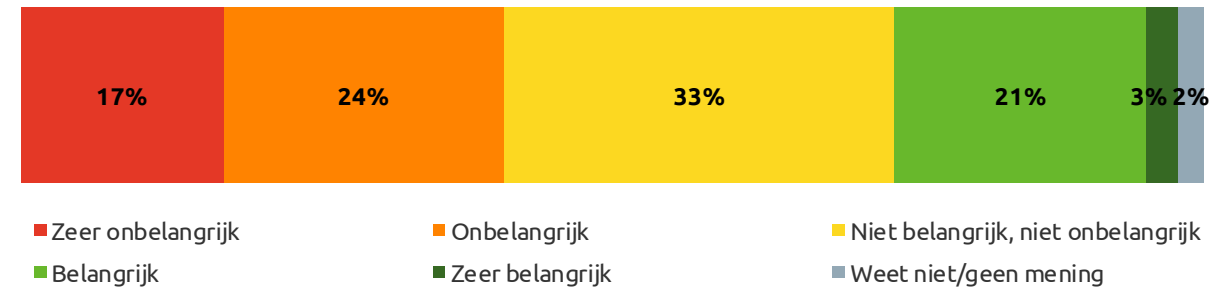

Kringlooplandbouw | extra natuurbeschermende maatregelen in Nederland

Agrarisch ondernemers zijn verdeeld over het belang van extra maatregelen om de natuur te beschermen

- Vier op de tien (41%) agrarisch ondernemers vinden het niet belangrijk dat er extra maatregelen worden genomen om de natuur te beschermen
- Een kwart (24%) vindt dit juist wel belangrijk. Een derde (33%) heeft hierover geen uitgesproken mening.

Hoe belangrijk is het volgens u dat er in Nederland extra maatregelen worden genomen om natuur te beschermen?
(Basis – 2020, n=1.620)

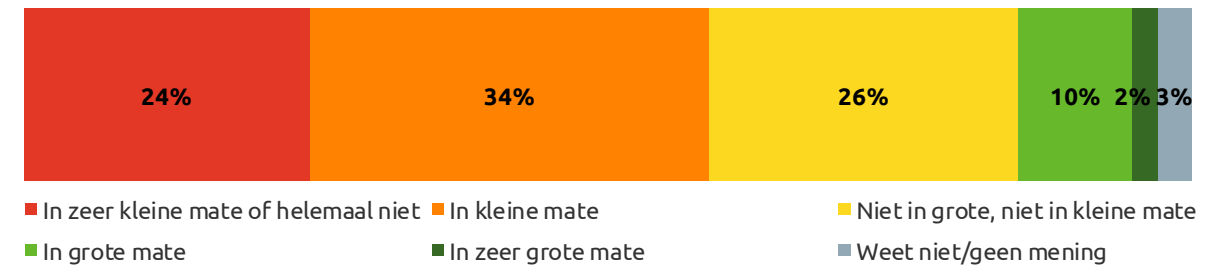

Kringlooplandbouw | extra natuurbeschermende maatregelen door agrariërs

Zes op de tien vinden niet dat agrarisch ondernemers in hun bedrijfsvoering extra maatregelen moeten nemen om natuur te beschermen

- Een op de tien (12%) vindt dit juist wel belangrijk, een kwart (26%) heeft hierover geen uitgesproken mening.

In hoeverre vindt u dat agrarisch ondernemers in Nederland in hun bedrijfsvoering extra maatregelen moeten nemen om natuur te beschermen?
(Basis – 2020, n=1.620)

Kringlooplandbouw | Bereidheid tot extra natuur- beschermende maatregelen

Helpt is (eventueel) bereid zelf extra maatregelen te treffen om natuur te beschermen

- Vier op de tien agrarisch ondernemers (37%) zijn eventueel bereid zelf maatregelen te treffen om natuur te beschermen. 14% is hier zeker toe bereid.
- Twee op de tien (18%) is niet bereid maatregelen te nemen, omdat zij dit niet nodig vinden.
- Drie op de tien (28%) zeggen al het maximale gedaan te hebben.

Bent u zelf bereid in uw bedrijfsvoering extra maatregelen te nemen om natuur te beschermen? (Basis - 2020, n=1.620)

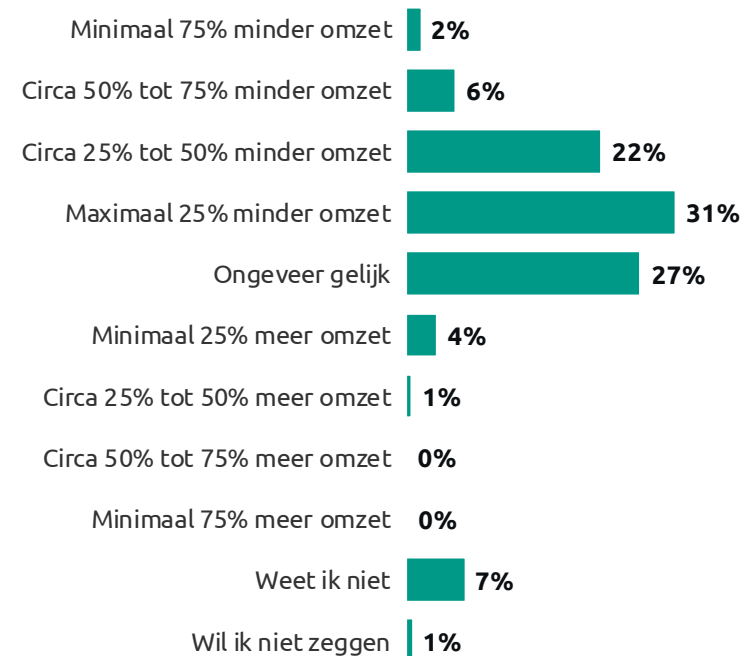

Kringlooplandbouw | coronacrisis

Zes op de tien verwachten omzetsdaling door coronacrisis

- Het grootste deel (31%) verwacht dit jaar maximaal 25% omzetsdaling, circa één op de vijf (22%) tussen de 25% en 50%, één op de tien (8%) meer dan 50%.
- Een kwart (27%) van de ondernemers verwacht een gelijkblijvende jaaromzet.
- Een klein aandeel (5%) verwacht dit jaar juist meer omzet te draaien.

Hoeveel minder of meer omzet denkt u dit jaar ongeveer te hebben door de coronacrisis? (Basis - 2020, n=1.620)

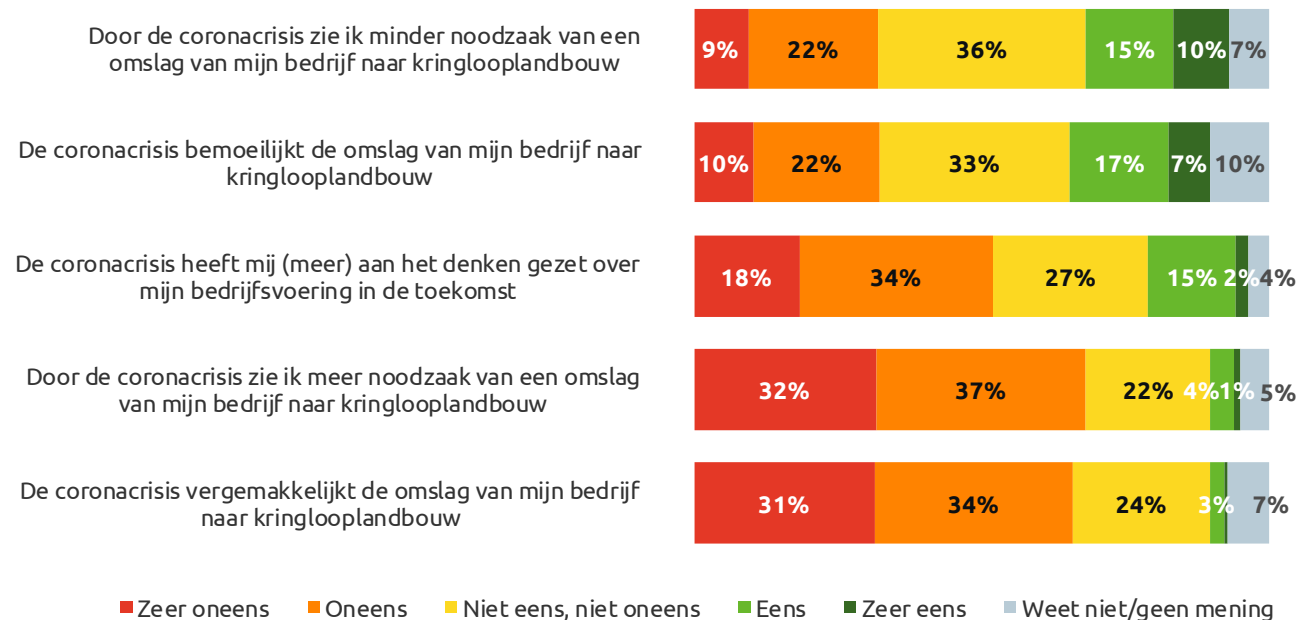

Kringlooplandbouw | coronacrisis

Een kwart vindt de omslag naar kringlooplandbouw minder noodzakelijk en moeilijker door de coronacrisis

- Een kwart (25%) van de ondernemers ziet door de coronacrisis minder noodzaak voor de omslag van hun bedrijf naar kringlooplandbouw, 5% ziet juist meer noodzaak hiertoe.
- Eveneens een kwart (24%) vindt het door de coronacrisis moeilijker om om te schakelen in hun eigen bedrijf naar kringlooplandbouw, terwijl 3% dit juist makkelijker vindt.
- Iets minder dan één op de vijf boeren (17%) geeft aan dat de coronacrisis hen aan het denken heeft gezet over hun bedrijfsvoering. De helft (52%) zegt van niet.

In hoeverre bent u het eens of oneens met de volgende stellingen?
(Basis - 2020, n=1.620)

Resultaten naar sector, regio en leeftijd

Dit hoofdstuk behandelt verschillen tussen sectoren, regio's en leeftijdsgroepen. Daarbij wordt de score van elke sector, regio en leeftijdsgroep afgezet tegen het totaalgemiddelde zoals besproken in hoofdstuk 1. De volgende aspecten komen hierbij aan bod:

- Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV
- Houding t.a.v. kringlooplandbouw
- Toepassing kringlooplandbouw
- Voor- en nadelen
- Belemmeringen en benodigdheden bij omslag naar kringlooplandbouw
- Natuurbescherming
- Effecten coronacrisis

De sectoren die aan bod komen zijn achtereenvolgens: akkerbouw (n=589), melkveehouderij (n=516), varkenshouderij (n=205), rundveehouderij (n=165), pluimveehouderij (n=161), geiten- en schapenhouderij (n=135), glastuinbouw (n=118) en vollegrondstuinbouw (n= 93). De sector combinatiebedrijven (gewassen en veeteelt, n=289) wijkt op geen enkel onderdeel af van het totaalgemiddelde. Deze sector is daarom niet meegenomen in de resultaten.

Voor regio is een onderscheid gemaakt tussen de regio's:

- Noord-Nederland (n=239) (Provincies: Groningen, Friesland, Drenthe)
- Oost-Nederland (n=394) (Provincies: Flevoland, Overijssel, Gelderland)
- Zuid-Nederland (n=419) (Provincies: Zeeland, Noord-Brabant, Limburg)
- West-Nederland (254) (Provincies: Utrecht, Noord- & Zuid-Holland)

Een deel van de agrariërs gaf hun regio niet aan (n=314). Die groep is niet meegenomen bij de bespreking van de regionale verschillen.

Voor leeftijd is een onderscheid gemaakt tussen agrarisch ondernemers van 18 t/m 34 jaar (n=97), 35 t/m 44 jaar (n=212), 45 t/m 54 jaar (n=537), 55 t/m 64 jaar (n=516) en 65 jaar en ouder (n=98).

De resultaten per sector, regio en leeftijdscategorie zijn niet gewogen. We weten dus niet in hoeverre de resultaten over elke afzonderlijke sector, regio of leeftijdsgroep een representatief beeld daarvan geven. Het is verstandig om de resultaten daarom als indicatief te zien en er niet zonder meer vanuit te gaan dat ze een exact beeld geven van agrarisch ondernemers in Nederland.

Akkerbouw (n=589)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Akkerbouwers zijn minder vaak goed bekend met kringlooplandbouw (31% vs. 46%).
- Van de volgende principes weten akkerbouwers minder vaak dat LNV ze als richtinggevend ziet voor het toekomstige beleid voor kringlooplandbouw: bijdragen aan het sluiten van kringlopen (52% vs. 56%) en het terugdringen van emissies, zoals CO₂, ammoniak en fijnstof (53% vs. 59%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Akkerbouwers zijn iets negatiever dan gemiddeld over kringlooplandbouw.
- Zo vinden zij kringlooplandbouw minder vaak economisch levensvatbaar (14% vs. 20%), praktisch realiseerbaar (21% vs. 28%). Ook vinden zij het minder vaak onvermijdelijk (17% vs. 25%).
- Zij geloven bovendien minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf duurzamer maakt (29% vs. 37%), hun exportkansen verhoogt (7% vs. 10%), of zorgt voor meer voldoening uit het werk (24% vs. 31%). Ze willen er dan ook minder graag prioriteit aan geven (21% vs. 28%) of koploper in worden (11% vs. 18%).

Toepassing kringlooplandbouw

- Akkerbouwers passen kringlooplandbouw minder vaak volledig toe (9% vs. 16%), wel vaker gedeeltelijk (73% vs. 70%) of helemaal niet (13% vs. 10%).

Voor- en nadelen

- Akkerbouwers zien vaker meer nadelen dan voordelen van kringlooplandbouw (41% vs. 35%).
- Als nadelen wijzen zij vooral vaker op minder inkomen (72% vs. 64%).
- Ze zien ook minder voordelen van kringlooplandbouw. Zo noemen zij als voordeel

minder vaak de grotere waardering voor hun beroep bij de consument (42% vs. 54%) en kansen om nieuwe markten aan te boren (20% vs. 33%).

Belemmeringen en benodigdheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Als belemmeringen noemen zij vaker de steeds veranderende regelgeving (80% vs. 75%) en de ruimte die die regelgeving hen biedt (53% vs. 48%).
- Ook duiden ze vaker op financiële belemmeringen, zoals geringe bereidheid bij consument (72% vs. 67%) of directe afnemers om een eerlijke prijs te betalen (68% vs. 59%), en onzekerheid over eventuele fluctuerende inkomsten (33% vs. 29%).
- Zij hebben ook minder vertrouwen in de effectiviteit van duurzamere alternatieven (44% vs. 35%), geven aan dat er onvoldoende aanbod is van effectieve biologische bestrijdingsmiddelen (41% vs. 28%), en dat zij afhankelijkheid van niet-duurzame import (37% vs. 26%).
- Zij noemen minder vaak dat ze over onvoldoende financiële middelen beschikken om de bedrijfsvoering anders in te richten (31% vs. 36%).
- Zij willen iets vaker geholpen worden door onafhankelijk onderzoeksinstellingen (29% vs. 23%). Ze hebben daarentegen minder vaak behoefte aan hulp of informatie van afnemers (18% vs. 27%) of regionale overheden (17% vs. 22%).

Natuurbescherming

- Akkerbouwers zijn de afgelopen 12 maanden vaker (veel) negatiever geworden over kringlooplandbouw (23% vs. 18%).

Effecten coronacrisis

- De crisis heeft akkerbouwers niet vaker of minder vaak aan het denken gezet over de eigen bedrijfsvoering, of omslag naar kringlooplandbouw.

Melkveehouders (n=516)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Melkveehouders zijn vaker goed bekend met kringlooplandbouw (44% vs. 36%).
- Ze zijn vaker bekend met de volgende richtinggevendende principes: bijdragen aan het sluiten van kringlopen (66% vs. 56%), bijdragen aan de klimaatopgave voor landbouw en landgebruik (56% vs. 49%), verbeteren van biodiversiteit (55% vs. 49%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Melkveehouders zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland vaker als zeer toekomstbestendig (49% vs. 41%).
- Ook zien zij hun eigen manier van voedsel produceren vaker als zeer toekomstbestendig (61% vs. 52%).
- Zij zien vooral financiële nadelen van kringlooplandbouw. Zo vinden zij de omslag naar kringlooplandbouw minder vaak economisch levensvatbaar (16% vs. 20%), en vinden juist vaker dit alleen maar geld kost (56% vs. 51%) en het hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties (48% vs. 43%). Ook vinden zij minder vaak dat het hun bedrijfsvoering duurzamer maakt (33% vs. 37%).

Toepassing kringlooplandbouw

- Melkveehouders passen kringlooplandbouw vaker al gedeeltelijk toe (74% vs. 70%) en minder vaak helemaal niet (6% vs. 10%).

Voor- en nadelen

- Als voordeel van kringlooplandbouw noemen melkveehouders vaker een betere concurrentiepositie van hun bedrijf op de Nederlandse markt (30% vs. 22%).
- Als nadelen noemen zij vaker minder inkomen (71% vs. 64%) en minder continuïteit van het bedrijf (42% vs. 34%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Melkveehouders wijzen als belemmering vaker op de steeds veranderende regelgeving (82% vs. 75%), de mate waarin die regelgeving hen ruimte biedt (55% vs. 48%) en de onzekerheid door het stikstofbeleid (61% vs. 46%).
- Ook noemen zij vaker dan andere sectoren financiële belemmeringen, zoals de geringe bereidheid is bij consument om een eerlijke prijs te betalen (73% vs. 67%) en onvoldoende financiële middelen zijn om hun bedrijfsvoering anders in te richten (47% vs. 36%).
- Op de vraag wat zij nodig hebben bij kringlooplandbouw noemen zij dan ook vaker duidelijkheid vanuit het ministerie van LNV over de doelen van de omslag (50% vs. 43%), de vrijheid om zelf te bepalen hoe doelen gerealiseerd worden (62% vs. 54%) en minder regeldruk (62% vs. 56%). Ook hebben zij vaker behoefte aan eerlijke prijsgaranties (68% vs. 63%).
- Zij willen bij de omslag vaker geholpen worden door onafhankelijk adviseurs (40% vs. 36%), afnemers (35% vs. 27%), en toeleverende bedrijven (32% vs. 24%).

Natuurbescherming

- Melkveehouders zijn de afgelopen 12 maanden vaker (veel) negatiever geworden over kringlooplandbouw (48% vs. 40%).
- Zij denken vaker dat het zeer goed gesteld is met de natuur in Nederland (23% vs. 18%), en vinden het minder vaak belangrijk dat er in Nederland maatregelen genomen worden om de natuur te beschermen (49% vs. 41% oneens). Ook vinden zij minder vaak dat agrarisch ondernemers in Nederland in hun bedrijfsvoering extra maatregelen moeten nemen om natuur te beschermen (69% vs. 59% oneens).

Effecten coronacrisis

- Melkveehouders draaien door de coronacrisis vaker 25% minder omzet (50% vs. 31%).
- De coronacrisis heeft hen minder vaak aan het denken gezet over de toekomst van hun bedrijf (10% vs. 17%). Ook geven zij vaker aan nu minder noodzaak te zien van de omslag naar kringlooplandbouw (29% vs. 25%).

Varkenshouderij (n=205)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Varkenshouders weten van de volgende principes minder vaak dat LNV deze als leidend ziet voor toekomstige beleid voor kringlooplandbouw: verbeteren van ecosystemen (water, bodem, lucht) (39% vs. 48%), biodiversiteit (38% vs. 49%) en de natuurwaarde van het boerenlandschap (25% vs. 35%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Varkenshouders zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland vaker als zeer toekomstbestendig (53% vs. 41%).
- Zij willen minder vaak prioriteit geven aan kringlooplandbouw in hun bedrijf (20% vs. 28%), zij vinden kringlooplandbouw minder praktisch realiseerbaar (19% vs. 28%). Ook denken zij minder vaak dat kringlooplandbouw hun meer voldoening oplevert (23% vs. 31% oneens).

Toepassing kringlooplandbouw

- Varkenshouders passen kringlooplandbouw vaker nog helemaal niet toe in hun bedrijf (19% vs. 10% helemaal niet).

Voor- en nadelen

- Varkenshouders zien vaker vooral nadelen van kringlooplandbouw (27% vs. 16%).
- Als nadeel noemen zij vaker de slechtere concurrentiepositie op de wereldmarkt (79% vs. 63%). Zij maken zich minder zorgen over minder inkomen (53% vs. 64%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Als belemmering noemen varkenshouders vaker dat er onvoldoende lokaal aanbod van veevoer is (43% vs. 26%).
- Om de omslag te kunnen maken, hebben varkenshouders vaker behoefte aan financieringsmogelijkheden door banken (27% vs. 19%). Zij hebben minder behoefte aan het verminderen van regeldruk (46% vs. 56%), verandering van het systeem van grondpacht (6% vs. 11%), of een manier om hun ervaringen te delen (1% vs. 6%).
- Varkenshouders worden vaker graag geholpen door banken (16% vs. 9%).
- Zij hebben minder behoefte aan informatie van onderzoeksinstellingen (8% vs. 23%), toeleverende bedrijven (16% vs. 24%) of onafhankelijk adviseurs (23% vs. 36%).

Natuurbescherming

- Varkenshouders denken iets minder vaak dat het zeer slecht gesteld is met de natuur in Nederland (2% vs. 7%).
- Ook vinden ze het minder vaak van belang dat er maatregelen worden genomen om de natuur te beschermen (15% vs. 24%).
- Zij vinden vaker in zeer kleine mate of helemaal niet dat agrarisch ondernemers extra maatregelen moeten nemen om natuur te beschermen (34% vs. 24%), en zijn minder vaak bereid om dat zelf te doen, omdat zij dit niet nodig vinden (26% vs. 18%).

Effecten coronacrisis

- Varkenshouders lopen vaker 25% tot 50% omzet mis (31% vs. 22%).

Rundveehouderij overig (vleesvee)(n=165)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Rundvleesveehouders herkennen de volgende principes minder vaak als leidinggeven volgens LNV: bijdragen aan het sluiten van kringlopen (50% vs. 56%), verbeteren van biodiversiteit (38% vs. 49%) en het versterken van de positie van Nederland als ontwikkelaar en exporteur van integrale oplossingen voor klimaatvriendelijke en ecologisch duurzame voedselsystemen (12% vs. 18%).
- Het versterken van de relatie tussen agrariër en burger (36% vs. 27%) herkennen zij vaker als leidinggevend principe.

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Rundvleesveehouders zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland vaker als niet-toekomstbestendig (26% vs. 18%).
- Zij vinden kringlooplandbouw vaker economisch levensvatbaar (28% vs. 20%) en praktisch realiseerbaar (41% vs. 28%). Ook vinden zij vaker dat het hun bedrijfsvoering duurzamer maakt (18% vs. 10%) en zorgt voor meer werkplezier (41% vs. 31%).
- Zij willen er ook vaker prioriteit aan geven (40% vs. 28%) of er koploper in worden (29% vs. 18%).

Toepassing kringlooplandbouw

- Rundvleesveehouders passen kringlooplandbouw vaker al volledig toe (29% vs. 16%).

Voor- en nadelen

- Rundvleesveehouders zien vaker meer voordelen van kringlooplandbouw (47% vs. 36%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Rundvleesveehouders noemen als belemmering minder vaak praktisch zaken, zoals onvoldoende lokaal aanbod van veevoer (16% vs. 26%) of van effectieve biologische bestrijdingsmiddelen (9% vs. 28%), of afhankelijkheid van niet-duurzame import (9% vs. 26%).
- Ook noemen zij als belemmering minder vaak de steeds veranderende regelgeving (68% vs. 75%) of financiële aspecten, zoals de geringe bereidheid bij directe afnemers (46% vs. 59%) of consumenten om een eerlijke prijs te betalen (59% vs. 67%).
- Ook noemen zij als belemmering minder vaak dat zij onvoldoende vertrouwen hebben in de effectiviteit van duurzamere alternatieven (20% vs. 35%).
- Zij noemen als belemmering vaker de onzekerheid door de coronacrisis (14% vs. 9%).
- Ze hebben voor een (verdere) omslag vaker behoefte aan overheids subsidies (32% vs. 25%) en juist minder behoefte aan advies van onafhankelijk adviseurs (10% vs. 15%) of praktijkvoorbeelden (9% vs. 15%).
- Bij de omslag willen zij vaker geholpen worden door verwerkende bedrijven (19% vs. 14%) en minder vaak door onderzoeksinstituten (5% vs. 23%).

Natuurbescherming

- Rundvleesveehouders vinden vaker dat agrarisch ondernemers extra maatregelen moeten nemen om natuur te beschermen (20% vs. 12%).
- Deze sector is verdeeld over het zelf nemen van maatregelen. Een deel is vaker bereid zelf maatregelen te nemen (22% vs. 14%), een deel is dat juist niet omdat zij het niet nodig vinden (25% vs. 18%).

Effecten coronacrisis

- Rundvleesveehouders behalen vaker meer dan 25% minder omzet (44% vs. 30%).

Pluimveehouderij (n=161)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Pluimveehouders weten vaker dat LNV het principe 'Meer rekening houden met dierenwelzijn', als richtinggevend principe ziet voor kringlooplandbouw (43% vs. 26%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Pluimveehouders zien vaker meer nadelen van kringlooplandbouw (47% vs. 29%).

Voor- en nadelen

- Als nadeel van kringlooplandbouw noemen zij vaker de slechtere concurrentiepositie van hun bedrijf op de wereldmarkt (77% vs. 63%).

Belemmeringen en benodigdheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Pluimveehouders noemen als belemmeringen voor de omslag naar kringlooplandbouw vaker de afhankelijkheid van niet-duurzame import (43% vs. 26%) en de geringe bereidheid bij directe afnemers om een eerlijke prijs te betalen (75% vs. 59%).
- Onvoldoende aanbod van biologische bestrijdingsmiddelen (16% vs. 28%) of lokaal aanbod van veevoer (6% vs. 26%) vormt voor hun minder vaak een belemmering.
- Om de omslag te maken hebben pluimveehouders vaker behoefte aan meer waardering voor de sector (53% vs. 39%).
- Zij willen vaker geholpen worden door toeleverende bedrijven (39% vs. 24%).

Natuurbescherming

- Pluimveehouders kijken hierin niet af van andere sectoren.

Effecten coronacrisis

- Pluimveehouders behouden vaker hun omzet (52% vs. 27%) en verliezen minder vaak 25% of minder (17% vs. 31%).
- De crisis heeft hen niet meer of minder aan het denken gezet over de omslag naar kringlooplandbouw.

Geiten- en schapenhouders (n=135)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LINV

- Geiten- en schapenhouders zijn vaker bekend met de volgende principes: het verminderen van verspilling van biomassa (39% vs. 29%) en bevorderen van de aantrekkelijkheid en vitaliteit van het platteland (34% vs. 23%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Geiten- en schapenhouders zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland vaker als niet toekomstbestendig (17% vs. 5%).
- Zij vinden minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties (34% vs. 19%), willen de omslag minder vaak alleen maken als anderen dat ook doen (18% vs. 23%) en denken minder vaak dat het alleen maar geld kost (33% vs. 51%).
- Zij vinden kringlooplandbouw vaker praktisch realiseerbaar (45% vs. 28%) en economisch levensvatbaar (34% vs. 20%). Ook vinden zij dat de omslag hun bedrijfsvoering duurzamer maakt (47% vs. 37%), de exportkansen verhoogt (18% vs. 10%) en zorgt voor meer voldoening (43% vs. 31%). Ze zien kringlooplandbouw dan ook vaker als iets waaraan zij prioriteit willen geven (44% vs. 28%) of koploper in willen worden (26% vs. 18%). Zij zien het ook vaker als onvermijdelijk (37% vs. 25%).

Toepassing kringlooplandbouw

- Zij passen kringlooplandbouw niet vaker/minder vaak toe dan gemiddeld.

Voor- en nadelen

- Geiten- en schapenhouders zien vaker meer voordelen dan nadelen van kringlooplandbouw (43% vs. 29%).
- Zij noemen als voordeel vaker dat het kansen biedt nieuwe markten aan te boren (48% vs. 33%) en dat het meer waardering oplevert voor hun beroep bij consument en (69% vs. 54%).
- Zij noemen als voordeel minder vaak dat het zorgt voor een betere concurrentiepositie van hun bedrijf op de wereldmarkt (1% vs. 9%), een beter inkomen (4% vs. 19%), en betere continuïteit van hun bedrijf (16% vs. 33%).
- Als nadeel noemen zij vaker minder werkplezier (44% vs. 26%). Een slechtere concurrentiepositie op de Nederlandse markt noemen ze minder vaak (17% vs. 40%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Geiten- en schapenhouders noemen als belemmeringen vaker dat er onvoldoende aanbod is van duurzame energie bij netbeheerders (9% vs. 4%).
- Zij noemen minder vaak onvoldoende aanbod van effectieve biologische bestrijdingsmiddelen (19% vs. 28%), onzekerheid over fluctuerende inkomsten (14% vs. 29%), afhankelijkheid van niet-duurzame import (9% vs. 26%), geringe bereidheid bij directe afnemers (25% vs. 59%) en consumenten om een eerlijke prijs te betalen (43% vs. 67%), de ruimte die de regelgeving biedt (37% vs. 48%), en de steeds veranderende regelgeving (61% vs. 75%).
- Om de verdere omslag naar kringlooplandbouw te realiseren hebben zij vaker behoefte aan verandering van het systeem van grondpacht (21% vs. 11%). Zij hebben minder behoefte aan vrijheid om zelf te bepalen hoe doelen gerealiseerd worden (43% vs. 54%), een eerlijke prijsgarantie (33% vs. 63%), of minder regeldruk (46% vs. 56%).
- Geiten- en schapenhouders worden bij de omslag vaker graag geholpen door natuur- en milieuorganisaties (15% vs. 7%). Zij hebben minder behoefte aan hulp van consumenten die een eerlijke prijs betalen (33% vs. 46%) of hulp van banken (3% vs. 9%).

Natuurbescherming

- Geiten- en schapenhouders zijn de afgelopen 12 maanden vaker positiever geworden over kringlooplandbouw (26% vs. 10%) en juist minder vaak (veel) negatiever (20% vs. 40%).
- Zij denken minder vaak dat de natuur in Nederland er (zeer) goed aan toe is (43% vs. 65%).
- Zij vinden het vaker belangrijk dat er maatregelen genomen worden om de natuur te beschermen (40% vs. 24%), en vinden het iets vaker belangrijk dat agrarisch ondernemers dat doen (14% vs. 12%).

Effecten coronacrisis

- Geiten- en schapenhouders hebben vaker last van een verandering in omzet door de coronacrisis (35% vs. 27%).
- Zij zien door de crisis vaker meer noodzaak van een omslag naar kringlooplandbouw (10% vs. 5%).

Glastuinbouwers (n=118)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Glastuinbouwers zijn minder goed bekend met kringlooplandbouw (19% vs. 36%). Zij hebben er vaker weleens van gehoord zonder precies te weten wat het is (18% vs. 13%) of hebben er zelfs nog nooit van gehoord (5% vs. 1%).
- Van de volgende principes weten zij vaker dat LNV ze als richtinggevend ziet voor de toekomst van kringlooplandbouw: het terugdringen van emissies, zoals CO₂, ammoniak en fijnstof (69% vs. 59%), het verbeteren van ecosystemen (56% vs. 48%) en het versterken van de positie van Nederland als ontwikkelaar en exporteur van integrale oplossingen voor klimaatvriendelijke en ecologisch duurzame voedselsystemen (30% vs. 18%).
- Bijdragen aan het sluiten van kringlopen (42% vs. 56%) en verbeteren van de natuurwaarde van het boerenlandschap (25% vs. 35%) herkennen zij minder vaak.

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Glastuinbouwers zien de eigen manier van voedsel produceren minder vaak als zeer toekomstbestendig (42% vs. 52%).
- Glastuinbouwers vinden kringlooplandbouw vaker economisch levensvatbaar (30% vs. 20%) en praktisch realiseerbaar (37% vs. 28%). Ook zien zij het vaker als onvermijdelijk (40% vs. 25%). Zij denken ook vaker dat het hun bedrijfsvoering duurzamer maakt (55% vs. 37%), dat het hun exportkansen verhoogt (18% vs. 10%), dat het iets is waar zij koploper in willen worden (24% vs. 18%), en dat het zorgt voor meer voldoening uit het werk (40% vs. 31%).

Toepassing kringlooplandbouw

- Glastuinbouwers geven minder vaak aan dat zij kringlooplandbouw volledig hebben toegepast (7% vs. 16%).

Voor- en nadelen

- Glastuinbouwers zien minder vaak vooral nadelen van kringlooplandbouw (9% vs. 16%).
- Als voordeel noemen zij vaker een betere concurrentiepositie van hun bedrijf op de wereldmarkt (34% vs. 9%) en als nadeel noemen ze vaker minder inkomen (44% vs. 64%) en minder continuïteit van hun bedrijf (19% vs. 34%).

Belemmeringen en benodigdheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Als belemmeringen om de omslag te maken noemen glastuinbouwers vaker dat er onvoldoende aanbod is van effectieve biologische bestrijdingsmiddelen (50% vs. 28%) en onvoldoende aanbod van duurzame energie bij netbeheerders (14% vs. 4%).
- Zij noemen minder vaak de ruimte die de regelgeving biedt (33% vs. 48%), dat er onvoldoende financiële middelen zijn om hun bedrijfsvoering anders in te richten (17% vs. 36%), en onzekerheid door het stikstofbeleid (21% vs. 46%).
- Glastuinbouwers hebben bij de omslag naar kringlooplandbouw meer behoefte aan geschikt personeel (10% vs. 6%). Er is minder behoefte aan duidelijkheid vanuit LNV over de doelen van de omslag (34% vs. 43%) of verandering van het systeem van grondpacht (0% vs. 11%).
- Zij willen vaker geholpen of geïnformeerd worden door regionale overheden (31% vs. 22%), onderzoeksinstituten (34% vs. 23%), of verkoopbedrijven (21% vs. 11%). Minder vaak hebben ze behoefte aan hulp of informatie van toeleverende bedrijven (12% vs. 24%) of verwerkende bedrijven (6% vs. 14%).

Natuurbescherming

- Glastuinbouwers zijn de afgelopen 12 maanden vaker niet van mening veranderd over kringlooplandbouw (53% vs. 44%) en zijn minder vaak veel negatiever geworden (7% vs. 18%).
- Glastuinbouwers denken minder vaak dat het zeer goed gesteld is met de natuur in Nederland (6% vs. 18%).
- Zij vinden het vaker belangrijk dat er in Nederland natuurbeschermende maatregelen worden genomen (48% vs. 24%). Ook zijn zij vaker dan gemiddeld zelf eventueel bereid om extra maatregelen te nemen (47% vs. 37%).

Effecten coronacrisis

- Glastuinbouwers hebben door de coronacrisis minder vaak een omzetverlies van 25%-50% (15% vs. 22%). Hun omzet blijft vaker gelijk (41% vs. 27%).
- Wel heeft de crisis hen vaker aan het denken gezet over de toekomst van hun bedrijfsvoering (34% vs. 17%). Door de crisis zien ze iets vaker noodzaak in de omslag naar kringlooplandbouw (10% vs. 5%).

Vollegrondtuinbouwers (n=93)

Bekendheid kringlooplandbouw en visie LNV

- Vollegrondtuinbouwers weten van de volgende principes vaker dat LNV ze als richtinggevend ziet voor het toekomstige beleid voor kringlooplandbouw: het verbeteren van biodiversiteit (73% vs. 49%) en het verminderen van de verspilling van biomassa (44% vs. 29%),

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Vollegrondtuinbouwers vinden de manier waarop wij in Nederland voedsel produceren vaker niet toekomstbestendig (41% vs. 18%).
- Zij vinden vaker dat kringlooplandbouw hun bedrijfsvoering duurzamer maakt (62% vs. 37%) en zorgt voor meer voldoening uit het werk (51% vs. 31%). Ook willen zij er vaker prioriteit aan geven (34% vs. 28%) of er koploper in worden (29% vs. 18%), en zien zij het vaker als onvermijdelijk (36% vs. 25%).
- Zij vinden minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties (33% vs. 43%) en hun alleen maar geld kost (24% vs. 51%).

Voor- en nadelen

- Vollegrondtuinbouwers zien vaker vooral voordelen van kringlooplandbouw (22% vs. 7%).
- Als voordeel noemen zij vaker de betere continuïteit van hun bedrijf (55% vs. 33%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Als belemmering voor een verdere omslag noemen vollegrondtuinbouwers minder vaak de steeds veranderende regelgeving (55% vs. 75%), of onzekerheid door het stikstofbeleid (24% vs. 46%). Ook noemen ze minder vaak de geringe bereidheid bij directe afnemers om een eerlijke prijs te betalen (44% vs. 59%).

- Zij hebben bij de verdere omslag vaker behoefte aan een manier om hun ervaringen te delen (16% vs. 6%) of geschikt personeel (15% vs. 6%). Zij hebben minder behoefte aan overheidssubsidies (10% vs. 25%).
- Bij de omslag worden zij liever geïnformeerd door onderzoeksinstituten (36% vs. 23%), of natuur- en milieuorganisaties (15% vs. 7%).

Natuurbescherming

- Vollegrondtuinbouwers zijn de afgelopen 12 maanden vaker (veel) positiever geworden over kringlooplandbouw (25% vs. 12%).
- Zij denken vaker dat het slecht gesteld is met de natuur in Nederland (22% vs. 9%) en vinden het vaker belangrijk dat er natuurbeschermende maatregelen worden genomen (43% vs. 24%). Zij vinden het ook vaker belangrijk dat agrarische ondernemers dat doen (29% vs. 12%), en zijn hier vaker zelf toe bereid (33% vs. 14%).

Effecten coronacrisis

- Vollegrondtuinbouwers draaien vaker minimaal 25% meer omzet (14% vs. 4%), of zelfs meer dan 25% meer omzet (6% vs. 1%).
- De crisis heeft hen vaker aan het denken gezet over hun bedrijfsvoering in de toekomst (28% vs. 17%). Zij vinden minder vaak dat het de omslag naar kringlooplandbouw moeilijker maakt (12% vs. 24%).

Bekendheid

- Agrarisch ondernemers van 65 jaar en ouder zijn iets minder goed bekend met kringlooplandbouw: zij hebben er vaker wel van gehoord maar zonder te weten wat het inhoudt (24% vs. 13%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Agrarisch ondernemers van 65 jaar en ouder zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland vaker als niet-toekomstbestendig (22% vs. 13%).
- Zij vinden vaker dat kringlooplandbouw hun bedrijf duurzamer maakt (25% vs. 20%), dat het hun exportkansen verhoogt (16% vs. 10%) en dat het zorgt voor meer voldoening uit hun werk (39% vs. 31%). Zij denken minder vaak dat het alleen maar geld kost (38% vs. 51%) of hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties (35% vs. 45%).
- Ondernemers van 18 t/m 34 jaar zien de huidige manier van voedsel produceren in Nederland juist minder vaak als niet-toekomstbestendig (6% vs. 13%).
- Zij vinden minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf duurzamer maakt (24% vs. 37%) of leidt tot meer voldoening (23% vs. 31%) en willen hier minder vaak prioriteit aan geven (21% vs. 28%)

Voor- en nadelen

- Ondernemers van 65 jaar en ouder zien vaker overwegend voordelen van kringlooplandbouw (47% vs. 36%).
- Zij noemen als voordeel vaker dat zij verwachten meer plezier uit hun werk te halen (66% vs. 53%). Als nadeel noemen zij minder vaak financiële aspecten zoals een slechtere concurrentiepositie (34% vs. 63%), minder inkomen (48% vs. 64%) of meer kosten (54% vs. 73%).
- Jonge agrariërs zijn juist meer gefocust op de financiële voor- en nadelen van kringlooplandbouw. Ondernemers tot en met 34 jaar noemen meer kosten vaker als nadeel (meer kosten: 88% vs. 73%).
- Jonge agrarisch ondernemers (18 t/m 34) noemen als voordeel echter ook vaker de financiële aspecten, zoals een beter concurrentiepositie op de Nederlandse markt (40% vs. 22%) of kansen om een nieuwe markt aan te boren (60% vs. 33%). Zij denken minder vaak dat het hen meer werkplezier oplevert (32% vs. 53%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Onvoldoende financiële middelen om de bedrijfsvoering anders in te richten wordt door ondernemers jonger dan 34 jaar (53%), van 35 t/m 44 jaar (45%) en 45 t/m 54 jaar (39%) vaker als belemmering genoemd (vs. 36%). Oudere ondernemers noemen dit minder vaak (55 t/m 64 jaar: 29%, 65+: 16%).
- Ondernemers van 35 t/m 44 en 45 t/m 54 jaar noemen de ruimte die de regelgeving hen biedt ook vaker als belemmering (55% en 54% vs. 48%).
- Ondernemers onder de 35 jaar noemen de coronacrisis vaker als belemmering (16% vs. 9%).
- Agrarisch ondernemers onder de 35 jaar hebben vaker behoefte aan een eerlijke prijsgarantie (73% en 67% vs. 63%). Ondernemers van 65 jaar en ouder hebben daar minder behoefte aan (49% vs. 63%).
- Ook hebben jongere agrarisch ondernemers (18 t/m 34 en 35 t/m 44 jaar) meer behoefte aan minder regeldruk (69% en 63% vs. 56%).
- Jonge agrarisch ondernemers (18 t/m 34 jaar en 35 t/m 44 jaar) willen vaker geholpen worden door regionale overheden (33% en 31% vs. 22%). Ondernemers van 35 t/m 44 willen iets vaker geholpen worden door de Rijksoverheid (32% vs. 26%).

Natuurbescherming

- Ondernemers van 55 t/m 64 jaar en van 65 jaar en ouder zijn de afgelopen twaalf maanden minder vaak (veel) negatiever geworden over kringlooplandbouw (35% en 21% vs. 40%). Ondernemers van 65 jaar en ouder vinden het vaker belangrijk dat natuurbeschermende maatregelen worden genomen (33% vs. 24%). Zij vinden het ook vaker belangrijk dat agrarisch ondernemers dat doen (25% vs. 12%), en zijn vaker bereid om zelf maatregelen te nemen (29% vs. 14%).
- Ondernemers van 18 t/m 34 jaar vinden vaker dat het goed gaat met de natuur (75% vs. 65%) en vinden het minder vaak belangrijk dat er maatregelen worden genomen (15% vs. 24%).

Effecten coronacrisis

- Ondernemers van 35 t/m 44 jaar geven vaker aan dat de crisis hen aan het denken heeft gezet over hun toekomstige bedrijfsvoering (29% vs. 17%).
- Ondernemers van 18 t/m 34 en van 35 t/m 44 jaar geven ook vaker aan dat de crisis de omslag naar kringlooplandbouw moeilijker maakt (37% en 41% vs. 24%). Ondernemers jonger dan 34 vinden de omslag door de crisis ook vaker minder noodzakelijk (31% vs. 25%).

Bekendheid

- Ondernemers uit de regio Noord zijn vaker goed bekend met kringlooplandbouw (46% vs. 36%).
- Ondernemers uit Zuid zijn juist minder vaak goed bekend (30% vs. 36%).

Houding t.a.v. kringlooplandbouw

- Ondernemers uit Noord-Nederland zien de eigen wijze van voedsel produceren vaker als zeer toekomstbestendig (59% vs. 52%).
- Ondernemers uit Zuid-Nederland zien de huidige manier van voedsel produceren juist minder vaak als toekomstbestendig (74% vs. 79%).

Voor- en nadelen

- Ondernemers uit West-Nederland zien vaker meer voordelen van kringlooplandbouw (38% vs. 29%). Zij vinden kringlooplandbouw vaker onvermijdelijk (33% vs. 25%), economisch levensvatbaar (26% vs. 20%) en praktisch realiseerbaar (38% vs. 28%). Ook vinden zij vaker dat kringlooplandbouw hun bedrijf duurzamer maakt (51% vs. 37%), iets is waar zij prioriteit aan willen geven (37% vs. 28%) of koploper in willen worden (25% vs. 18%) en zorgt voor eer voldoening uit het werk (41% vs. 31%). Zij vinden minder vaak dat kringlooplandbouw hun bedrijf gevoeliger maakt voor prijsfluctuaties (35% vs. 43%) of alleen maar geld kost (46% vs. 51%).

Belemmeringen en benodigheden bij omslag naar kringlooplandbouw

- Ondernemers uit Noord-Nederland noemen vaker meer plezier in hun werk als voordeel (68% vs. 53%). Als belemmering noemen zij vaker onzekerheid door het stikstofbeleid (52% vs. 46%) en onvoldoende lokaal aanbod van mest (38% vs. 29%).
- Ondernemers uit Oost-Nederland noemen als belemmering vaker onzekerheid door het stikstofbeleid (53% vs. 46%). Zij noemen minder vaak afhankelijkheid van niet-duurzame import (20% vs. 26%) of onvoldoende aanbod van biologische bestrijdingsmiddelen (19% vs. 28%).
- Ondernemers uit Zuid-Nederland noemen meer waardering minder vaak als voordeel van kringlooplandbouw (45% vs. 54%). Als belemmering noemen zij vaker geringe bereidheid bij directe afnemers om een eerlijke prijs te betalen (64% vs. 59%). Zij noemen minder vaak onzekerheid door het stikstofbeleid (39% vs. 46%).

- Ondernemers uit West-Nederland noemen als voordeel van kringlooplandbouw vaker meer waardering voor hun beroep (65% vs. 54%), kansen om een nieuwe markt aan te boren (45% vs. 33%) en een betere concurrentiepositie op de wereldmarkt (16% vs. 9%). Als belemmering noemen zij vaker dat er onvoldoende lokaal aanbod is van mest (42% vs. 29%) en onvoldoende effectieve biologische bestrijdingsmiddelen (39% vs. 28%).
- Ondernemers in Noord-Nederland hebben bij de omslag vaker behoefte aan minder regeldruk (62% vs. 56%).
- Ondernemers uit Oost-Nederland hebben meer behoefte aan duidelijkheid over de doelen vanuit het ministerie van LNV (50% vs. 43%) en over wanneer die bereikt moeten zijn (29% vs. 23%).
- In Zuid-Nederland is vaker behoefte aan een eerlijke prijs-garantie (67% vs. 63%) en meer waardering voor de sector (48% vs. 39%).
- In West- en Zuid-Nederland worden ondernemers vaker graag geholpen door de consument (55% en 53% vs. 46%) en door onderzoeksinstituten (29% en 28% vs. 23%). In Oost-Nederland heeft men juist minder behoefte aan hulp van de consument (40% vs. 46%) of onderzoeksinstituten (19% vs. 23%).

Natuurbescherming

- Ondernemers uit West-Nederland zijn de afgelopen twaalf maanden vaker (veel) negatiever geworden over kringlooplandbouw (30% vs. 40%). Ook ondernemers uit Zuid-Nederland zijn de afgelopen twaalf maanden iets minder vaak veel negatiever geworden (15% vs. 18%). Zij zijn iets vaker veel positiever geworden (13% vs. 10%).
- Ondernemers uit West-Nederland denken minder vaak dat het goed gesteld is met de natuur in Nederland (59% vs. 65%). Zij vinden het ook vaker belangrijk dat er maatregelen genomen worden om natuur te beschermen (35% vs. 24%) en vinden ook vaker dat agrarisch ondernemers dat moeten doen (19% vs. 12%).

Effecten coronacrisis

- Ondernemers uit Noord-Nederland geven vaker aan maximaal 25% minder omzet te draaien (37% vs. 21%).

Resultaten kwalitatieve verdieping

Kwalitatieve verdieping

De resultaten van het kwalitatieve onderzoek dienen als verdieping op de resultaten uit het kwantitatieve deel. Daarbij wordt ingezoomd op een specifieke subgroep agrarisch ondernemers. Deze groep gaf in het kwantitatieve gedeelte aan dat zij in principe niet uitgesproken positief of negatief tegenover kringlooplandbouw staan, maar dat zij wel in de afgelopen 12 maanden negatiever zijn geworden. Kort gezegd: 'de wat negatiever wordende middengroep' (voor de exacte definitie van de doelgroep, zie pagina 11 'Methode en opzet'). Omdat de resultaten uit het kwalitatieve onderzoek niet gegeneraliseerd kunnen worden naar de totale doelgroep agrarisch ondernemers spreken we in de rapportage hiervan over 'respondenten' of 'geïnterviewden'.

De resultaten uit het kwalitatieve gedeelte bieden de mogelijkheid om meer gevoel te krijgen bij waarom een deel van de agrarisch ondernemers de afgelopen 12 maanden negatiever is geworden over kringlooplandbouw. In de resultaten wordt onder andere dieper ingegaan op de gedachten, opvattingen, ervaringen, associaties en emoties die deze ondernemers bij (de omslag naar) kringlooplandbouw hebben, en wat hun verwachtingen zijn t.a.v. de overheid en het ministerie van LNV.

We beginnen de verslaglegging met een overzicht van de belangrijkste inzichten op een sheet, gevolgd door een nadere toelichting.

Belangrijkste inzichten

De negatievere houding ten aanzien van kringlooplandbouw onder een deel van de agrarisch ondernemers wordt veroorzaakt door de praktijk die lastiger blijkt dan voorzien. Om in de hieruit voortvloeiende hulpbehoefte te voorzien, geniet LNV volgens de respondenten te weinig vertrouwen.

1. De respondenten zijn intrinsiek gemotiveerd t.a.v. kringlooplandbouw.

De respondenten staan nog steeds welwillend t.o.v. kringlooplandbouw door de diverse voordelen die ze hiervan inzien:

- Optimaal gebruik van productiestromen
- Minder schade voor het milieu
- Toekomstbestendigheid bedrijf
- Versterking van de regionale economie
- Trots op (zoveel mogelijk) zelfvoorziening
- Past volgens hen bij de originele manier van 'boeren'

2. De negatievere houding komt door diverse drempels die zij in de uitvoering van kringlooplandbouw ervaren:

- Het huidige landbouwbeleid- en systeem is sterk geënt op intensivering; bij dominante partijen als leveranciers, banken, 'de consument' met een lage prijsverwachting en ook de overheid ervaart men een te sterke focus om op weinig grond zo veel mogelijk te verdienen. Dit staat extensivering in de weg.
- Een duidelijke route en visie vanuit LNV ontbreken volgens hen, evenals heldere kaders over hoe en waarom kringlooplandbouw toe te passen. De overheid communiceert nu te veel op operationeel niveau en wordt niet als visionair ervaren. Dit botst met de (sterke) eigen visie over kringlooplandbouw van deze agrarisch ondernemers; zij willen hierin serieus worden genomen.
- Huidige wet- en regelgeving wordt regelmatig als onlogisch en tegen hun visie en de praktijk in ervaren, en bovendien als steeds veranderend. De mate waarin dit wordt ervaren lijkt het afgelopen jaar te zijn toegenomen. Met een lager vertrouwen in de overheid als gevolg. Hierdoor ontstaat frictie tussen beleid en motivatie om aan deze regels te voldoen.
- Praktische drempels als te weinig beschikbare grond, hoge kosten en klimaatverandering zorgen voor extra uitdagingen om kringlooplandbouw vol te houden en uit te breiden.

3. Spanningsveld in behoefte aan overheidshulp.

- De respondenten hebben door hun lage vertrouwen in LNV als kennispartner op het gebied van kringlooplandbouw weinig expliciete behoefte aan hulp voor de toepassing hiervan.
- Er is meer vertrouwen en behoefte aan kennis en ervaring vanuit hun eigen netwerk (vaak met gespecialiseerde boeren).
- Tegelijkertijd is er wel een sterke impliciete behoefte aan hulp van LNV. Respondenten willen duidelijke kaders en een visie t.a.v. kringlooplandbouw. Ook wensen ze door LNV gemotiveerd en gefaciliteerd te worden door o.a. vertrouwen in en het kunnen delen van hun eigen kennis en ervaring, waardering voor reeds gemaakte stappen en op maat en onafhankelijk advies.

1. Respondenten zijn intrinsiek gemotiveerd t.a.v. kringlooplandbouw

- De respondenten zijn nog steeds welwillend kringlooplandbouw in te zetten door diverse voordelen die ze ervan inzien:
 - **Optimaal gebruik van productiestromen:** idealiter is er geen verlies van grondstoffen en worden alle stromen efficiënt gebruikt binnen het eigen bedrijf en de regio.
 - **Minder schade voor het milieu:** deze agrarisch ondernemers zijn zich bewust van schadelijke effecten op het milieu door landbouw en willen graag hun grond door kunnen geven aan toekomstige generaties. Kringlooplandbouw draagt hier volgens de respondenten sterk aan bij. Zo zien ze positieve effecten op hun bodembeheer.
 - **Toekomstbestendigheid bedrijf:** men is ervan overtuigd dat wanneer kringlooplandbouw optimaal wordt uitgevoerd, dit resulteert in meer evenwicht tussen alle elementen (land, grondstoffen, dieren etc.), en daarmee een duurzaam bedrijf op zowel ecologisch als economisch vlak.
 - **Versterking van de regionale economie** – wanneer kringlooplandbouw als regionale kringloop wordt gepercipieerd: door minder of niet afhankelijk te zijn van productie- en geldstromen van buiten de regio of buitenland, profiteert de regio daarvan. Ook qua afzetmarkt en werkgelegenheid.
- Ook zorgt kringlooplandbouw voor een gevoel van trots omdat vrijwel alles plaatsvindt op eigen grond of in de eigen regio.
- Volgens de respondenten is het principe van kringlooplandbouw met bovenstaande voordelen niet nieuw: dit is volgens hen hoe agrariërs van origine ondernemen, hoe 'boeren is bedoeld'. Respondenten geven aan dat er agrarisch ondernemers zijn die het principe al jaren zo veel mogelijk proberen te bezigen en dankzij hun ervaringen hier een (sterke) eigen visie over hebben.

“ Ik ben heel enthousiast over kringlooplandbouw. Maar meer uit idealisme dan vanuit een verdienmodel.

“ We leven met te veel mensen op een klein stukje aarde dus we moeten efficiënter omgaan met onze grond, grondstoffen en wat daaruit voortkomt.

“ Kringlooplandbouw heeft ook een hoge mate van effectiviteit wanneer we economisch kijken: alles wordt duurzaam benut voor onze hoogproductieve koeien.

“ Het is onvermijdelijk. Zo krijgen we meer evenwicht voor onze toekomst. Alles moet echt extensiever.

“ Ik vond het wel heel leuk om dit aan 25 leerlingen te vertellen dat we vrijwel alles op ons eigen land doen.

“ We halen te veel grondstoffen uit het buitenland. Het klopt niet dat we bossen moeten kappen in Brazilië. Liever uit de buurt met een betere prijs en dat er geld terugstroomt naar de regio.

2. Negatievere houding: respondenten vinden dat het landbouwbeleid- en systeem sterk geënt is op intensivering

- Hoewel deze agrarisch ondernemers nog steeds voldoende intrinsiek gemotiveerd zijn om kringlooplandbouw toe te passen, botsen zij regelmatig aan tegen de sterke focus op intensieve landbouw in Nederland. Dit heeft negatieve effecten op kringlooplandbouw; met name hoge grondprijzen en lage prijzen voor hun producten zorgen voor economische drempels om te starten met kringlooplandbouw of om vol te houden: *“Als je geld wilt verdienen met je bedrijf, ga je voor intensief”*.
- Volgens de respondenten is Nederland nog te veel ingericht op het faciliteren van intensieve landbouw. Dit zien ze bij vrijwel alle gerelateerde domeinen: van overheidssubsidies, wet- en regelgeving, internationale leveranciers van veevoer en grondstoffen, lage prijsstellingen van leveranciers en supermarkten, financiële instellingen die alleen naar opbrengst per hectare lijken te kijken, landbouwcoöperaties die op intensief zijn ingesteld met veel invloed, en lageprijsverwachtingen van de consument.
- Deze ondernemers ervaren dat de landbouwsector zich hierdoor nog steeds sterk focust op groei met als adagium *“op zo weinig grond zo veel mogelijk verbouwen”*. Schaalvergroting blijkt op allerlei vlakken nog steeds de gemakkelijkste route om te ondernemen; een route die aan alle kanten is gefaciliteerd. Zo werkt intensieve landbouw volgens hen de hoge grondprijs in de hand waardoor het voor hen lastiger is hun kringloopbedrijf uit te breiden. Bovendien gaat door intensieve landbouw de kwaliteit van de grond achteruit, terwijl gezonde grond cruciaal is voor kringlooplandbouw.
- Als een van de aanjagers van dit systeem zien zij de internationale concurrentiepositie van Nederland: intensieve landbouw is één van de motoren waar de Nederlandse economie op draait. Dit biedt meer kansen voor dit type boer, en minder voor diegenen die zich op kringlooplandbouw richten.

“Kringlooplandbouw kwam als donderslag bij heldere hemel: eerst werd intensieve landbouw ontzettend gestimuleerd met een enorme focus op hoge omzet op weinig grond. En nu moeten we ineens totaal de andere kant op. Ze hadden dit al in de jaren '80 moeten doen.

“Meer koeien op weinig land is nog steeds veel gemakkelijker dan kringlooplandbouw. Dat blijft daardoor veel interessanter voor boeren die voor het geld gaan. Er zit te veel geld in grond.

“Groei is key. Als je daar niet in meegaat, tel je in de toekomst niet meer mee en heb je geen geld meer voor innovatie. Het gevaar komt van de grote bedrijven die alleen maar voor het geld gaan. Hoe harder je wilt groeien, des te minder ruimte voor kringlooplandbouw in de bedrijfsvoering.

“We zijn een exporterend land. Als de boeren moeten extensiveren moet de melkprijs omhoog, dan verliezen we het. Of we moeten echt in productie omlaag met minder boeren. Dan vallen hele bedrijven om die melk produceren.

“Er zijn veel meer producten beschikbaar voor intensieve landbouw dan voor kringlooplandbouw.

2. Negatievere houding: praktische realisatie blijkt lastiger

- De respondenten hebben het afgelopen jaar ervaren dat kringlooplandbouw moeilijker te realiseren is dan zij eerder hebben ervaren, of aanvankelijk dachten. Naast de sterke focus op intensieve landbouw ervaren zij de volgende drempels:
 - **Te weinig beschikbare grond:** dit is het meest heikele punt en kan (vervolg)stappen in de weg staan.
 - Dit heeft aan de ene kant te maken met het bodemtype waarop een boerderij staat. Deze ondernemers zijn hiervan afhankelijk wat ze wel en niet kunnen bedrijven, en wat betreft veeteelt wat ze wel en niet met hun mest mogen doen. Kringlopen zijn zo niet altijd effectief te sluiten, ook niet met de (directe) omgeving.
 - Aan de andere kant is het lastig om aan extra grond te komen die nodig is voor een grotere/volledige kringloop: grond is te duur en/of mag volgens de lokale regelgeving niet worden gebruikt voor (dat type) landbouw. Intensieve landbouw lijkt de hoge grondprijzen in de hand te hebben gewerkt.
 - **“Onlogische” en veranderende regelgeving:** de respondenten ervaren te vaak hinder van overheidsregels om kringlooplandbouw naar hun eigen situatie te kunnen uitvoeren. Zowel op korte als lange termijn worden veel regels als niet-passend en visieloos ervaren. Dit heeft een negatief effect op de initiële welwillendheid van deze agrarisch ondernemers.
 - **Klimatologische uitdagingen:** het veranderende klimaat zorgt ervoor dat er geen garanties zijn voor een ideale situatie. Met name de droogte zorgt voor veel extra uitdagingen, zeker in gebieden met grondsoorten die weinig buffers hebben (veengebieden). Dan moeten er externe productstromen worden aangewend zoals de aankoop van extra veevoer en bemesting, met als gevolg extra kosten.

“ Ik zou meer land willen bij mijn bedrijf om meer voer te verbouwen, zodat ik geen voer meer hoef bij te kopen. Land is echter duur, dus dat staat een volgende stap in de weg.

“ Extra grond kunnen aankopen/verkavelen is heel lastig. Nu staat regelgeving ons in de weg. We willen een huiskavel omwisselen voor een veldkavel, maar dat mag niet.

“ Ik mag mijn eigen krachtvoer niet verbouwen want ik zit op veengrond. En ik kan bij kringlooplandbouw minder mest op het land brengen. Als ik teveel heb, moet ik die afvoeren maar dat mag niet. En ik mag wel stikstof uit kunstmest halen, maar niet uit dierlijke mest, heel vreemd.

“ Als ik mijn eigen voer ga verbouwen krijg ik geen constante kwaliteit volgens de slachterij, die wil liever dat ik totaalvoer gebruik en dat moet ik inkopen.

“ Kringlooplandbouw betekent meer kosten en meer risico's.

2. Negatievere houding: grote uitdaging economische levensvatbaarheid

- Duurzame economische levensvatbaarheid is lastig te realiseren voor deze agrarisch ondernemers door zowel de eerder genoemde praktische als systematische drempels. Tot nu toe lijkt alles net haalbaar. Maar om kringlooplandbouw te kunnen blijven toepassen is het een uitdaging om gemotiveerd te blijven door de strenge en veranderende regelgeving en een land dat nu nog te veel is ingericht voor intensieve landbouw.

“ Het is wel te doen als je zo efficiënt mogelijk werkt. Maar ik krijg tegenwoordig wel veel minder voor mijn melk dan vroeger en de grond is zo duur.

“ Economisch haalbaar? Ik heb er een baan naast nodig. Er zou eigenlijk een vergoeding voor moeten zijn dat je extensief bent.

“ Kunnen er nu redelijk van leven: het is net haalbaar, maar je houdt weinig over. Kosten stijgen en soms is het niet haalbaar alles kringloop te doen, omdat er grond moet worden aangekocht. En dat is te duur.

“ Eigenlijk is kringlooplandbouw een te lage prijs voor de melk en een te hoge prijs voor de grond.

“ Ik ben gefrustreerd geraakt. Ik vind kringlooplandbouw hartstikke leuk, maar het gaat toch echt te lastig worden hoor. Het plan is zo groot dat het gedoemd is te mislukken. Nederland heeft veel te weinig te vertellen in de wereldpolitiek om dit te bewerkstelligen.

“ Het systeem is te veel geënt op subsidiëren en faciliteren van intensieve landbouw; in subsidies en productaanbod. De basis van bedrijven is zo ingericht. Heel Nederland, zelfs consumenten, verwachten de laagste prijs. De macht van supermarkten en groothandel

“ We krijgen nu al een schandalig lage prijs van de groothandel. Als je dan ook nog volgens kringlooplandbouw moet werken is het echt heel lastig...

2. Negatievere houding: een duidelijke visie en route ontbreken vanuit LNV (1/2)

- De respondenten hebben bij de implementatie van kringlooplandbouw behoefte aan heldere kaders vanuit het ministerie, maar deze worden sterk gemist:
 - Waar staat de overheid voor met betrekking tot kringlooplandbouw?
 - Welke doelen zijn er en welke route zien zij voor zich om deze te bereiken? Nu maar ook op de lange termijn?
 - Wat betekent dit voor mij als agrarische ondernemer persoonlijk?
- Onduidelijkheid zit ook in de definitie van kringlooplandbouw: de deelnemende agrarisch ondernemers zeggen niet zeker te weten of LNV doelt op een gesloten kringloop binnen het eigen bedrijf, in de regio, Nederland of Europa. Dit zorgt voor de nodige onzekerheid en misvattingen.
- De respondenten ervaren in plaats van een overheidsvisie op kringlooplandbouw vooral regels en verplichtingen op operationeel niveau. En dat er bovendien te veel regels en verplichtingen zijn. Deze worden sneller gezien als bemoeienis van de overheid in plaats van dat ze deze als doeltreffend worden ervaren. Hierdoor ontstaat er frictie tussen beleid en de motivatie om dit uit te voeren.
- Deze frictie wordt in de hand gewerkt omdat de wet- en regelgeving rond kringlooplandbouw regelmatig tegen hun eigen visie ingaat. Regelgeving wordt dan als onlogisch en soms wel als contraproductief ervaren. Deze “onlogische en onwerkbare regelgeving” zorgt voor een lager vertrouwen in de overheid als beleidsmaker en kennisexpert. Ze hebben het gevoel dat LNV onvoldoende in contact staat met de boerenpraktijk.

“ Waar staan ze voor? Geen idee. Wat is hun meerjarenbeleid? En wat bedoelen zij met kringlooplandbouw? Dat is ons ook onduidelijk.

“ Kringlooplandbouw heeft nog steeds prioriteit. Maar het is wel moeilijk te realiseren door onduidelijkheid over wat LNV wil en die vage regels m.b.t. mest en voer.

“ Ik snap niet alle regels... die gaan tegen mijn kennis en gevoel in. Zoals koeien mogen minder naar buiten als we ons aan KLL-regels moeten houden. Dat is vreemd.

“ Het maakt nogal wat uit of ik nu mijn mest bij de burens op hun akkers mag gooien of dat ik dit zelf moet bewerken. Delen we dan een boekhouding?

“ Ze zitten alleen maar te micromanagen. Ik wil overall doelstellingen en waar we heengaan en hoe we daar in grote lijnen moeten komen.

2. Negatievere houding: een duidelijke visie en route ontbreken vanuit LNV (2/2)

- Deze agrarisch ondernemers hebben zelf veel ervaring op dit gebied en handelen hier al jaren naar. De respondenten vinden dat ze veel kennis hebben opgebouwd, en is er een sentiment dat ze beter op de hoogte zijn dan de overheid. Maar zij voelen zich hier niet in erkend. Ze hebben dan ook een sterke behoefte dat het ministerie hun expertise serieus neemt door hen meer vrijheid te geven om naar hun eigen zienswijzen kringlooplandbouw in te vullen en uit te kunnen voeren. Nu voelen zij zich te veel betutteld.
- Daarnaast ervaren de respondenten dat de regels te vaak veranderen. Dit roept vragen op in hoeverre de overheid zelf wel voldoende achter dit beleid staat. Maar dit zorgt er vooral voor dat agrarisch ondernemers moeite hebben om een bedrijfsstrategie voor de lange termijn te bepalen: hun planning is niet op basis van een regeringstermijn maar vele jaren langer. Wanneer beleid (in hun ogen) te vaak de regels verandert, zorgt dit voor een lagere motivatie om deze uit te voeren en een negatievere houding ten aanzien van kringlooplandbouw.
- Het gebrek aan een duidelijke en inspirerende visie en (soms) onvrede over het beleid dragen bij aan een lager vertrouwen en soms zelfs wantrouwen ten aanzien van de overheid. Met als gevolg dat maatregelen minder serieus worden genomen.

“ Ik werk hier al jaren mee en weet goed wat ik doe. Maar dan komt opeens de overheid zich bemoeien met mijn uitvoering. Ze mogen best vertrouwen hebben in hoe ik het al die tijd al zo goed doe.

“ Ik beoefen al zo lang kringlooplandbouw dat ik er echt veel van afweet. Mijn bedrijf is zelfs als voorbeeld gebruikt. En dan komen ze opeens met nieuwe kromme regels.

“ Ik teel gerst dat een veehouder bij mij in de buurt direct kan voeren aan zijn beesten als vervanging voor krachtvoer. Hij hoeft dan geen krachtvoer te kopen dat elders in de wereld is verbouwd. Maar met het nieuwe voerspoor mag dit straks misschien niet meer. De stikstofuitstoot is dan te groot. Dus in deze mooie korte kringloop die we hadden opgezet daar moet nu weer een veevoerfabrikant tussen. Dat stimuleert mij niet om met kringlooplandbouw bezig te blijven.

“ Vanmorgen was het beleid nog zus, vanmiddag is het beleid alweer anders. Hoe kan ik daar een bedrijfsstrategie voor de komende 15 jaar op baseren?

3. Hulp vanuit LNV: weinig expliciete behoefte door wantrouwen

- Respondenten hebben weinig uitgesproken behoefte aan hulp van de overheid bij het uitvoeren van kringlooplandbouw, behalve extra subsidies voor kringlooplandbouw en vaste prijzen. Deze geringe behoefte komt doordat ze tot nu toe weinig positieve ervaringen hebben met overheidskennis en -expertise; het overheidsbeleid bevat volgens hen onlogische en weinig duurzame wet- en regelgeving zonder een duidelijke visie. Hiermee komt de overheid niet over als expert of kennispartner op het gebied van kringlooplandbouw.
- Hierdoor is er een laag vertrouwen in de overheid als kennis- en adviespartner. Bovendien wordt overheidscommunicatie over kringlandbouw gepercipieerd als enkel regelgeving, en zien ondernemers dit niet los van beleid. Overheidscommunicatie leidt nu te veel tot demotivatie.

Advies wordt gezocht in eigen kennisnetwerken

- Volgens de respondenten zijn er ideeën genoeg binnen de sector. Momenteel laten zij zich adviseren door hun eigen kennisnetwerken, bijvoorbeeld op het gebied van nutriënten en gewassen. Dit zijn onder andere agrarisch ondernemers in de kringlooplandbouw met wie ze netwerkmeetings hebben voor onderlinge kennisuitwisseling, gespecialiseerde adviesbureaus en toeleveranciers. Deze genieten nu een hoger vertrouwen van deze respondenten door hun (vaak) jarenlange ervaring met kringlooplandbouw; zij die dagelijks met de voeten in de klei staan.
- Daarnaast vergroten ze hun eigen kennis door het lezen van vakbladen en het bezoeken van expertmeetings (o.a. met Wageningen University).

“ Wat verstaan ze onder hulp? Iemand op mijn erf die zich met mijn zaken komt bemoeien, terwijl die er nauwelijks verstand van heeft?

“ Hun wet- en regelgeving is soms zo krom dat ik echt het idee krijg dat ze er weinig verstand van hebben.

“ Ik heb niet echt behoefte aan hulp van de overheid. Ze moeten gewoon ander beleid voeren en ons een fatsoenlijke kostprijs geven en meer subsidies.

“ Wij hebben zelf ideeën genoeg, daar blijken we de overheid niet echt voor nodig te hebben.

“ Ik zit in een werkgroep ‘Vruchtbare aarde’ met wie we veel ervaring uitwisselen.

“ Boeren onderling hebben ervoor gestudeerd en kennen hun eigen grond, dus hebben voldoende kennis.

3. Hulp vanuit LNV: impliciete behoefte is wel aanwezig

- Tegelijkertijd is er wel een sterke impliciete behoefte aan duidelijke kaders vanuit het LNV en een visie t.a.v. kringlooplandbouw. Respondenten zien wel degelijk de noodzakelijkheid van beleid, wet- en regelgeving in en hun afhankelijkheid hiervan. Maar zij wensen hierin te worden gefaciliteerd en gemotiveerd. Desgevraagd geven respondenten aan dat ze behoefte hebben aan:
 - Duidelijke kaders waar de overheid voor staat en naartoe wil.
 - Het zichtbaar delen van kennis en ervaring vanuit de sector met LNV – het serieus nemen van de expertise met kringlooplandbouw van agrarisch ondernemers zelf (gehoord worden).
 - Op maat en onafhankelijk advies over welke mogelijkheden er zijn om daar vervolgens als bedrijf zelf invulling aan te geven. Een voucher kan een goede vorm zijn wanneer daar geen (streng) verplichtingen aan zitten. Bijvoorbeeld door als LNV meer naar agrarisch ondernemers toe te gaan voor een gesprek gevolgd door een persoonlijk advies, of door (groeps)trainingen te organiseren. Daarnaast is er interesse in (nog meer) kennisdeling tussen ondernemers, gefaciliteerd door de overheid.
 - Vertrouwen vanuit de overheid in deze agrarisch ondernemers met daarbij enige mate van vrijheid om zelf invulling te geven aan de implementatie van kringlooplandbouw binnen de gestelde kaders.
 - Aanbod van verschillende soorten oplossingen voor de verschillende typen agrarisch ondernemers en grondsoorten.
 - Waardering vanuit de overheid en media over welke stappen agrarisch ondernemers al aan het zetten zijn naar een duurzame toekomst; in tegenstelling tot de negatievere connotatie rond hen die sinds de boerenprotesten sterker wordt.

“ Uiteindelijk werk je liever samen met de overheid dan dat je de hele tijd de strijd met ze aan moet gaan.

“ Ze moeten het me makkelijker maken om deze puzzel te laten kloppen. Bijvoorbeeld door één gezamenlijke boekhouding voor samenwerkende boeren toe te staan. Mijn kippenmest onder de mais van de melkveehouder, ik zijn rundermest onder de aardappelen.

“ Als ze nou eens echt het gesprek met ons gaan, ons serieus nemen en ook leren van ons. Dan kom je samen nog eens ergens.

“ Nu is er echt een klimaat geschapen dat boeren vervuilend zijn en alles fout, doen. Terwijl wij ook echt bezig zijn met de natuur en het beste voor hebben met het milieu.

Motivaction International B.V.

Marnixkade 109F
1015ZL Amsterdam

Postbus 15262
1001MG Amsterdam

020 589 83 83

info@motivaction.nl

www.motivaction.nl

Weet wat mensen drijft.

motivaction
research and strategy